

ספר

זכר יהודה

והוא

שאלות ותשובות מהרי"ל במלן
בארבעת חלקי השו"ע

מאת

הרב הגאון הק' מוהר"ר יהודה לייב זלקינד זצ"ל, הנודע בשערים בשם ר' לייב במלן
אשר ישב על כסא הרבנות בק"ק ווילקאמיר ודענעבורג (דווינסק)

מתלמידיו של כ"ק אדמו"ר הוקן
מוהר"ר שניאזר זלמן נבג"מ בעל התניא והשו"ע

נרפס לראשונה בברדיטשוב בשנת תרמ"ט
ועתה יו"ל מחדש עם הוספות, תיקונים ומפתחות

עכון "אהלו שם" - ליוזבאוויטש

להוצאת כתבי יד וספרי רבותינו נשיאינו ותלמידיהם בהלכה ובחסידות

שנת חמשת אלפים שבע מאות חמשים ואחת לבריאה

מבוא

"הגאון המפורסם מדור לדור בחריפות ובקיאיות ובצדקות מעשיו... המיוחד מאנשי ביתו של אור העולם הגאון הקדוש מוה"ר שניאור זלמן מלאדי¹... בדורות הקודמים נודע ביהודה ובישראל גדול שמו של הגאון האמיתי הזה... ברב גבורתיה בבקיאיות עצומה ובחריפות עד להפליא²... שהיה גם שקדן נפלא, גם מעמיק בתלמודו ומוציא פנינים לסגולה³... אין איש אשר לא יענה אחריו קדוש קדוש, טהור טהור... קדוש בתורתו, קדוש בתפלתו, פרוש בכל מיני פרישות, דברות קדשו ממקום קדוש יהלכו⁴."

חסידות ופרישות, קדושה וטהרה, חריפות ובקיאיות, שקידה והעמקה – אלו הן התכונות והמדות שחזו בו אנשי דורו ב"אדם שהיה בתכל כאחד מצבא מרום במרום"⁵, הוא הגה"ק ר' יהודה לייב למשפחת זאלקינד – "הנודע בשערים בשם ר' לייב בטלן" אשר ישב על כסא הרבנות בק"ק ווילקמיר ודענבורג [=דווינסק]⁶.

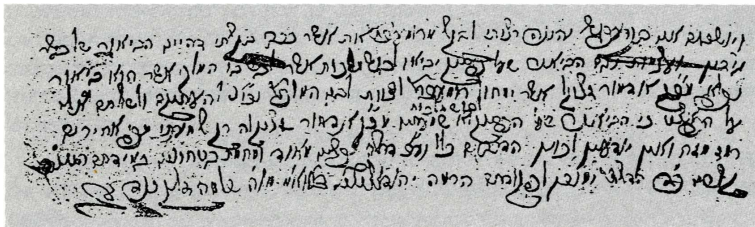
וכינויו 'בטלן' על שום מה? אמרו, "הוא נאה לשם הזה ושם הזה נאה לו, כי ביטל כל חמדת עולם, ונפש לא היה ממחמדיה אך ההכרח לחיותו. ביטל עצמו, והפקיר כל מהותו לעבודת ה'".⁷ "ישמו זה נאה לו, שביטל חיי עוה"ז מפני חיי עוה"ב, כי יותר שהקדיש כל ימיו לתורה ולתעודה לא נהנה מהעוה"ז אפילו באצבע קטנה. את ה' התהלך כל ימיו בטהרה ובפרישות".⁸ "ר' לייב בטלן היה נודע בזמנו לחריף עצום ולאיש קדוש המתנהג בחסידות ופרישות יתרה, ובשביל כך נקרא בפי כל בשם 'ליבקע בטלן' כי כך נהגו העם לקרוא לאיש שעזב חיי שעה ועוסק בחיי עולם בשם 'בטלן'".⁹

מתולדותיו

אין בידינו מאומה אודות שחר ימיו של הגרי"ל, אלא רק זאת ש"היה עמיתו ורעו של אדמו"ר בעל צמח'צדק נייע שלמדו ביחד בימי עלומס".¹⁰ לפי מקור אחר "רבינו הקדוש הנ"ל [אדמו"ר הצי"צ] היה תלמידו בנערותו כמו רבע שנה",¹¹ ומכך ניתן אולי ללמוד כי היה מבוגר בשנים מאדמו"ר הצמח'צדק.¹²

1. מהסכמת הגה"ק ר' דוד אורטינברג מברדיטשוב.
2. מהסכמת הרה"ק ר' יצחק אלחנן מקאונא.
3. מהסכמת הרה"ק הנצי"ב מוולאז'ין.
4. מקונטרס החסיד 'קצית יהודה וישראל' (ראה להלן).
5. לשון שער ספרו 'זכר יהודה'. מדברים שנכתבו בחיים חיותו מצאתי כינוי זה רק במקום אחד, והוא בשאלה ששלח הגה"ח בעל היתורת חסד אל אדמו"ר בעל הצמח'צדק בשנת תרי"ז: "יחיה אז כפי דע"ב כו' אצל הרה"ק מוהררי"ל בטלן דשם כו' ואמר הבטלן הנ"ל כו"י" (קובץ 'גידיל תורה' נ"י. גלי לב עמ' כו. וראה עוד להלן הע' 40 אודות תשובה זו).
6. מתקדמת המו"ל נכד המחבר.
7. ר' שלום מנחם מענדיל מחרם, 'בית שלום', ברוקלין תשכ"ג, עמ' סא (הספר כולו הוא לביל של קטעי ליקוטים שונים הבאים במקוטע ובעירובייה וללא ציון מקורם, ואיני יודע מהיכן לקוח קטע זה. דברים אלו חלים גם על כל שיובה להלן בציון המקור 'בית שלום').
8. רח"מ היילמאן, 'בית רבי' (ברדיטשוב תר"ס, ח"א עמ' עה).
9. ר' יעקב מקידאן, 'סיפורים נוראים' – ממה ששמע בעצמו מפיו של הגרי"ל (מהדורת ירושלים תשמ"ח, עמ' קד. במהדורה זו נדפס לנכון 'ר' לייב בטלן', ואילו במהדורות הקודמות במושג: 'ר' לייב ביולי').
10. עוד בחייו קרא לו הגרי"א מקאונא לגרי"ל "הגאון הישיש המפורסם" (ראה להלן סי' נב), ואף כי אחרי מותו מכנהו "מגאון קשישאי" (ראה בהסכמתו ולהלן עמ' ריא בחע'). ואולי יש בכך גם רמז לדבר שנצטיין בגיל

הגרי"ל "היה תלמיד רבינו [אדמו"ר הזקן] בנגלה וגם ב"ח [=חסידות]",¹¹ ואת צמאוונו לדא"ח מצאנו ראינו גם בתשובה שכתב אל אדמו"ר הצ"צ בדבר כתבי חסידות מדרשי אדמו"ר הזקן: "רציתי לבקש מרומעכ"ת את אשר כבר בקשתי, והיינו הביאור של שר גידון ועצמות, וגם הביאור שעל פסוק יביאו לבוש מלכות אשר לבש בו המלך, אשר הוא ביאור נפלא מכ"ק

בקשת הגאון המחבר מכ"ק הצ"צ לשלוח לו העתקה מדרשי כ"ק אדמו"ר הזקן, "דרשה בפנינו מאד..."

אדמו"ר זצוק"ל, אשר ימחול רומעכ"ת לצוות כו' להעתיקם ולשלחם אלי כו' כי הביאור שעל הפסוק לבוש מלכות לא שמעתי מכ"ק אדמו"ר זצוק"ל רק שמעתי מפי אחרים רמוז, ואין יודעין לכוון הדברים כלל. וע"כ דרשה נפשינו מאד..."¹²

על כס הרבנות – רבני דינאבורג (דווינסק)

רבנותו הראשונה "בנעוריו"¹³ היתה בעיר המחוז ווילקאמיר (פלך ווילנא),¹⁴ מקום שנתכבד גם ברבנותם של שני הגאונים הגדולים מוה"ר רפאל הכהן בעל היתרות יקותיאל ומוה"ר חיים מוולאז'ין (שניהם מתלמידיו של בעל הישאנאט אריה). משם נקרא הגרי"ל (בשנת תקע"ח

מופלג, ואם נחשוב שנפטר לפחות כבן ע"ה"פ שנים הרי שנוכל בערך בין השנים תקל"ח-תקמ"א, והיה מבוגר מחצ"צ בשנים רבות.

11. 'בית רבי' (שם). ובפתח דבריו מהסכתו של מוהרי"ד אורטינבורג: "המיוחד מאנשי ביתו של אור העולם הגאון הקדוש מוהרש"י זצוק"ל מלאדי".

12. ראה להלן עמ' עז, וכאן בתצלום גוף כתיב.

13. לשון נכדו בהקדמת הספר.

14. לדבריו של ר"י ליפשיץ בס' 'זכרון יעקב' (מהדורת תשכ"ח, ח"ב עמ' 152), הרי שבאותן שנים היו גם החסידים דוילקאמיר כפופים לרב העיר ר' אהרן, ולא היתה להם קהילה עצמאית ומו"ץ חמוכר ע"י העדה. אך דבריו שם – אף כי נכתבו בודאות כהסטוריון, כיועד מחשבות ובוחר לבות – רצופים אידיוקים משמעותיים, וכפי שכותב כי "ר' אהרעלע ווילקאמירער" נפטר בשנת תרי"ט, אחר שמשם בכתר הרבנות דוילקאמיר במשך כששים שנה (הוא אומר: משנת תקנ"ט לערך). ברם בכתה"ש 'המגיד' מיום כ"ה כסלו תר"כ מפורש כי פטירתו היתה ב"ב כסלו שלאותה שנה, והוא בן חמש ושבעים שנה (וא"כ נולד רק בשנת תקמ"ה לערך), וכיהן ברבנות העיר "שבע שנתות שנים" – רק משנת תקע"א... [ראה גם 'תולדות אבות' לר"ל אוונסינסקי, ווילנא תרנ"ד, עמ' י]. המחבר תולה שם את עובדות היות הר"ר אהרן "בלבבו מתנגד נלחם" גם בכך ש"בחייתו יליד ווילנא זכר עוד את הגרי"ל זצ"ל", אך קשה לשער שילד אשר בשעת פטירת הגרי"א (בתשרי תקנ"ח) היה כבן י"ב יציג ושא ידוע האם זכה אי פעם להתקבל אצל הגרי"א ולראות את פניו, ובכל זאת יספיק לחקוק בלבבו את ההתנגדות לחסידות בזכות "ראיה" זו. גם משי"ש שמשתתף י"ט כסלו חלה בתוך שבעת ימי האבל – פורח לא דק.

מסמך נוסף הקשור לפרשת אותה מחלוקת הוא מכתב תשובתו של הגי"ר נפתלי הירץ קלאצקין רבה של שימבאר אל הגי"ר חיים מ"ץ דאנודעל (שניהם תלמידיו של הגרי"ל מדע"ב) – הדפוס בס' 'מגדל עז' (כפרח"ד תשי"מ, עמ' נב) – וממנו למדים אנו כמה דברים: [א] אחד מטיעוניהם של החסידים היה כי הם מחזיקים "רוב בנין" בוויילקאמיר (ולא כמו דפשיטא ליה לר"י ליפשיץ שהמנגידים היו "רוב מנין ורוב בנין בהעיר"); [ב] רצונם של החסידים היה שיהיה בעיר שני רבנים, אחד לעדת המנגידים ואחד לעדת

לערך¹⁵ לכס הרבנות דינאבורג (היא שנקראה לימים דווינסק). תחילה (רק?) בחלק "עיר הישנה, אשר רבץ הארץ שם בהופיע אורו מבווא מוואלקמיר לפה"¹⁶ – בתקופה שהגה"ק ר"ז זעזמיר היה כנראה עדיין גם הוא דינאבורג – ואח"כ באיזור החדש והמרכזי.

"לא מקומו של אדם מכבדו אלא אדם מכבד את מקומו" – ודינאבורג תוכיח... עיר זו שראשית הישוב היהודי בה החל אך לפני כמאתים ושלישים שנה (ושבשנת תקס"ה נמנו בה כשמונה מאות איש בלבד מעדת ישראל – לעומת כארבעת אלפי יהודים בוילקאמיר), נתפתחה לכלל קהילה יהודית מגובשת ומסודרת רק בשנת ת"ר לערך – ועד אז קרוב לומר שהיתה בבחינת שממה רוחנית.¹⁷ והנה קמה דינאבורג והיתה לעיר ואם בישראל, ושמה נישא על שפתים ביראת כבוד:

את השינוי הזה בתדמיתה של דינאבורג ניתן לייחס לרבנים הגדולים שתקעו בה יתד, הם שהאצילו עליה מזיוס הודם הדרם ושבתם,¹⁸ ונתקיימו בהם דברי רז"ל "אדם מכבד את מקומו".

הראשון לרבני דינאבורג הידועים לנו – וסביר להניח שאמנם היה הוא רבה הראשון של העיר – הוא "הרה"ק החסיד המפורסם ר' (שלמה) זלמן זעזמיר נ"ע (ב"ר שמואל כ"ץ), מגדולי תלמידי רבינו (הוקן) ואח"כ מתלמידי בנו אדמו"ר האמצעי נ"ע. ידיעתו בדי"ח היתה נורא מאד ועבודתו היתה בדרך נפלא ומבהיל כו'. ה"ר רב בעיר דענעבורג וגם בקריסלאווע, ושם מנוחתו כבוד (בכ"ח טבת תקפ"ז)".¹⁹ הרה"ק ר' הלל מפאריטש (ואח"כ גאב"ד באברויסק)

החסידים – ולא חפצו כלל להשתרע על העיר כולה; [ג] ר"י ליפשיץ טוען כי "בכמותם היו [החסידים] רק כחלק שמיני מהעדה כולה", ברם מתשובה זו מוכח אשר אף כי רוב עשירי העיר (יטובי העיר" כהגדרתו של ר"י ליפשיץ) היו עם המנגנים, אך רוב דעות אנשי העיר נטו לצד החסידים [נקיימא לשאלה אם אזליקן בתר רוב ממון או בתר רוב דעות]; [ד] אודות האווירה ששררה אז נכתב באותה התשובה: "בעתים הללו שנתגברו שנות המגדים ר"ל ומי יאמר טהרתי לבי כי כאשר ראינו בעינינו מרב א' שלום שלא נתן שלום, ואין שנה גדולה מזו כו'" – אותה שנה המשיכה לחלחל עד כי בצבעה מתיאורו המעוות של ר"י ליפשיץ לאותה פרשה.

15. בהקדמת בנו: "י אשר שכן בעיר דענאבורג קרוב לארבעים שנה". וכך בהקדמת נכדו: "בשנתו על כסא הרבנות בעיר דענעבורג אשר שם שפט את העם כארבעים שנה" – ומסירתו בשנת תרי"ח.

16. קונטרס "קצת יהודה וישראל".

17. אם ניתן איתן בדברי עורך הסי' כל הכותב לחיים (ירושלים תשמ"ח, עמ' קט), הרי שייש שגרסו ("מיהם") כי דברי הגר"ח מוולאז'ין "לתלמידיו ר' ישראל מדעניבורג שלא לקבוע דירתו במקום פלוני לפי שהמקום פרוץ" מתייחסים למגורים בדעניבורג.

18. "גדול שבעיר הוא זיוה והוא הודה והוא שבחה" – מדרש רות רבה ב, יב.

19. "בית רבי ח"א דף ע, א"ב [עם תוספות מהסי' שה"ג השלישי לרי"מ מארקאוויץ [כ"י ירושלים 4/929]. ונאריך קמעא בספר תולדותיו; לגירסה אחת היה יליד ווילנא ותלמיד בית-מדרשו של הגר"א, ולגירסה שניה היה מעיר אחרת ושלח לוויילנא עיי' הרה"ח ר' בנימין קלעצקער כדי שיתקרב שם לאנשי. בוויילנא נשכר למלמדות בביתו של הפרנס-יוסף החסיד ר' מאיר פאליס, שם שמע מאחוריו התפרגן דברי חסידות שהפעימו את רוחו, עד שלא היה יכול שאת את העובדה שאין הוא קרוב למקור השמועה – ואז גילו לו אנשי כי אלו הם דברי תורתו של רבנו הוקן, ונסע אליו לליאנא והיה לאחד מגדולי החסידים. י"א שהיה משולחו של אדמו"ר הוקן ועבר בכל עיר אוקראינה (אלא שנטחס אחר מוספר זאת על הררי"ב קלעצקער). היה סובב בעירות ודורש דא"ח ברבים (ללא שהכירו בחסידותו), ואירע שדרש גם בוולאז'ין ואח"כ נקרא אל הגר"ח ושוחח עמו ואכמ"ל.

אח"כ היה לרב בזעזמיר (אשר בין ווילנא לקאוונא), ומשם עבר לכהן דינאבורג. כנראה שבגלל הצער שציעורוהו שם מתנגדיו [בין השאר שרפו את כתב היחוס שלו עד השי"ך ולמעלה בקודש] הסכים לקבל את רבנות פאריטש – אלא שאדמו"ר האמצעי (שנזכר מפיו דיבור של קפידא על הרי"ז) העדיף לשלוח לשם את הרה"ק ר' הלל [נסח זה עדיף על הנוסח המעמיד את באברויסק במקום פאריטש, שהרי רבנות באברויסק נתפתה לרי' הלל רק עם עלייתו של הגה"ח ר' ברוך מרדכי לאה"ק בתקופת רבנותו של אדמו"ר הצ"צ].

דינאבורג נתחללה צרה על ראש הגר"ז: הסתבכות עקב גיוור גר (דבר שהיה אסור ע"פ חוקי המלכות, והמתנגדים הלשינו את הגר"ז לשררה), או – לנוסח אחר – שאותו גר חזר לסורו וגילה מסטורין של הרב וקהילתו [ולנוסח נוסף לא דבריו הם שגרמו להעליל על הרב, אלא שבעקבות גילוייו אלו דנוהו כדן

שנתקרב על-ידו להסידות וגם היה תלמידו,²⁰ כתב עליו אחר הסתלקותו: "הוא ז"ל לפניו לא הי' כמוהו ואחריו לא ראיתי עדיין עובד ה' במוחו ולב, לבו כלב הארי ודעת רחבה בעומק אור האלקי בעליו אחר עליו עד אין שיעור".²¹ ידוע שהגרי"ז זעמיר סבל מתיגרת ידם של המתנגדים בדינאבורג, ואפשר שלא מחלוקת על החסידים היתה כאן אלא מלחמתם של אנשים גסים ונבערים כנגד אנשי התורה והקדושה (וכעין המחלוקת שאילצה את הגרי"ח מוולאז'ין לעזוב את רבנות ווילקאמיר (אחר וסמוך לשנת תק"י)).

החוליה השניה בשלשלת הזהב של רבני דינאבורג הוא הגה"ק ר' יהודה ליב יבטלי' (ב"ר שלמה זאלקינד) שכיהן שם משנת תקע"ח לערך ועד הסתלקותו בחודש כסלו תרי"ח.

את מקומו של הגרי"ל מלא הגה"ח ר' פייבל ראפאפורט (שרבנותו הוכרה גם ע"י המלכות), "למזן גדול וחכם ומויחס ומעורב בין הבריות מאין כמוהו, יסופר עליו כי בימי נעוריו היה סוחר גדול, אך אבד את כספו במסחרו ונעשה לרב. וסוחרים רבים שאלו בעצתו".²² ר' פייבל נפטר בזקנותו במוצאי ש"ק דסליחות [תרכ"ג], ועד לבחירת רב עיר חדש קבלו עליהם את הדין הרה"ג ר' שלמה גיסו של מו"ה זכריה זאלקינד בן הגרי"ל.²³

בשנים תרכ"ד(!) תרמ"ז כיהן ברבנות דינאבורג הגה"ח ר' אריה ליב זיוואן (וליד תק"ע לערך), ממקושרי אדמו"ר הצי"צ וגם נסמך ממנו להוראה בגיל י"ח. קודם לדינאבורג היתה רבנותו בבאברויסק, סמילאוויטש והאמיל. נותר ממנו כרך שו"ת זיו אריה, ואם יהיה אלקים עמנו נוציאנו לאור עולם בקרוב, ושם נאריך בסיפור תולדותיו בעזרתו ית'.²⁴

בשנת תרמ"ט נתמנה גאון הדורות מוהר"י רוזין מרגוטשוב למלא את משרת "רבן של

מורדין ואין מעלין, ומכך נתפתחה העליה). משפחות רבות מראשי הקהל עקרו אז מהעיר ונתיישבו בפלך חרסון, והרב עצמו ברח לקריסלאווע (המרוחקת כארבעים ק"מ מדינאבורג והיתה שייכת לרבנות הגליל של הגרי"ז). וכעבור זמן קצר נסתלק שם (השלטונות שעלו אח"כ על עקבותיו דרשו לפתוח את קברו ר"ל כדי להיות בטוחים שאין מערימים עליהם).

קודם הסתלקותו קרא אליו הרו"ז מנחם חסידים ששבבו את מטותו, קרא וידוי, נתסכה ב"פאצילקע" (מפתח) שלו, נכנס לדביקות בהתפעלות גדולה, עד שיצאה נפשו בכלות הנפש. מלותיו האחרונות היו: "הנני מוסר נפשי לעילת העילות", והרה"ק ר"ה מפאריטש פירשן באה לישט: "נא דיר מיין נשמה, טוט מיט איהר וואס דו ווילסט, צי ג'עדן צי גיהנס" (הא לך את נשמתו ועשה בה כרצונך, ויהא זה) גייע או גיהנס).

המקורות לכל האמור בהע' זו: רשימות (כ"י) מנכדו ר' ליפמן שאול ב"ר אלכסנדר סענדר הלוי פייגן; רשימות (כ"י) מהרה"ח ר' שלום דובער נאטיק ממה שמע מאביו הרה"ח ר' שמואל מקריסלאווע; 'מגדל עז' עמי רלב אות קפד; 'לקוטי ספורים' להרה"ח רח"מ פרלוב (כפרחבי"ד תשכ"ו, עמ' צ אות יד); 'שמעות וסיפורים' להרה"ח ר' ר' הכהן (ח"א, כפרחבי"ד תשכ"ד, עמ' קטא אות כב); 'רשימות דברים' להרה"ח ר' חסידק (ח"א, ברקולין תשמ"א, עמ' צח, רלה); 'דמ"ח אותיות' (כפרחבי"ד תשכ"ו), אות קל. קונטרס 'מעשה שהיה' שבס' 'הלחך והלבוש' להרה"ח רא"ש יודאסין (ח"ב, ת"א תש"ל, עמ' גרד"ד).

20. 'בית רבי' שבח"ה הקדמות, וח"ב דף יד, א"ב.

21. 'מגדל עז' (עמ' תרל). ו'לקוטי רשימות ומעשיות' (כפרחבי"ד תשכ"ט, אות מז) שהרה"ק ר' הלל התבאר אודותיו: "איין האב געווען ווילדע בעלי מוחין, ר' זלמן זעמער".

22. 'בית שלום' עמ' סג"ס). עוד על ר' פייבל: 'מגדל עז' (עמ' נב); 'זכרון יעקב' (ח"ב עמ' 52). ס"ה' שבשו"ת 'יאהל שלוחה' לר"ה קלאצקין (ווארשא תע"ב) נמצא בכת"י המחבר במחלקת כתה"י שבספריה הלאומית בירושלים (מס' 4/1192), ושם הוא שאלת המחבר המופנית אל "הרבנים... הוו"ח המפורסמים ה"ה כבוד הרב הגדול מו"ה פייבל ז"י האבד"ק דינאבורג והשני בדומה לו ה"ה הרב וכו' מו"ה אלי אהרן נ"י מו"צ בק"ק גריווא ובצירוף הרבנים המופלגים הח"י"ב מו"צ והיושבים על מדין בי דינא רבא דק"ק דינאבורג" (ובהערתה שניה: "הרבנים החסידים המפורסמים ה"ה כבוד רבני ומו"צ דק"ק דינאבורג. מו"ה פייבל ז"י ה"ה... מו"ה אלי אהרן נ"י מו"צ בק"ק גריווא..."). ובכת"י השנה הו"צ תרע"ז — ולא תרע"ז. כדפוס. כס' 'תשובות מהר"ש' לר"י יעב"ץ מקרעמענטשוק (ירושלם תרס"ז, סי' ע) נדפסה תשובה מאת ר' פישל מ"ץ בדענאבורג בשנת תרכ"א, ולענין גם שם צ"ל ר' פייבל ולא ר' פישל.

23. 'בית שלום' (עמ' סו). נראה שר' שלמה אינו חתנו של הגרי"ל הנוכח בקונטרס 'ק"ת יהודה וישראל' (דלהק).

24. וראה בקצרה 'בית רבי חיי' עמ' כא; 'אנשי שם' (לר"ח בראווערמאן, ווארשא תרנ"ב), עמ' 94, 'נחלת אבות' עמ' 68; 'מגדל עז' עמ' מ.

חסידיים" בדינאבורג, וזאת על-פי עצתו של האדמו"ר מוהרש"ו מקאפווסט נכד אדמו"ר הצ"צ. תולדותיו וספריו (יצפנת פענח" על הרמב"ם ושו"ת) מפורסמים, ולא עלינו המלאכה. אודות זיקתו לחסידות חב"ד בחייו ובמשנתו ראה המאמר "פענח רזא – לדמות החסידית של הרונגטשובי".²⁵ עם פטירתו של הגאון בשנת תרצ"ו ירדה העיר מגדולתה הרוחנית, וכעבור שנים ספורות עלה הכורת גם על הגופות שהושמדו בשנים תשי"ב-תשי"ד ע"י הגרמנים והלאטוויים ימ"ש. ינקום ה' נקמת דם עבדיו השפך, ויזכנו לראות בנחמת עמו בב"א.

בתקופת כהונתם של הגי"ר זלמן זעזמיר, הגרי"ל בטלן והגי"ר פייבל ראפאפורט היו הם הרבנים לאנשי העיר כולם. אך בסוף ימיו של הגי"ר פייבל נשאו עדת המתנגדים ראש להמליך עליהם רב לעצמם, אבל מחמת רבנותו הרשמית של הגרי"פ לא עלתה בידם אלא למנות דיין משלהם (ר' פינע), שוחט וקצב. רק בשנת תרכ"ה לערך²⁶ – אחר פטירתו של הגרי"פ – הצליחו המתנגדים להביא רב לעדתם, הוא הרה"ג ר' אהרן שאול זעליג הכהן (לבית מאירוב, ומלפנים: גוריאן) מפרוזשאן, שכיהן ברבנותו עד עת פטירתו בשנת תרל"ט בגיל ס"ו שנים. נדפסו ממנו הסי' "תשובות לשואלי" (ווילנא תרפ"ט) ו"מגן שאול" – חידושים וביאורים בשי"ס (לארבע מסכתות, ירושלים תשי"ד). עוד נותרו ממנו חידושים רבים, והמה בכתיבם.²⁷

בה בשנה – תרל"ט – עלה הרה"ג ר' ראובן הלוי לעוין למלא את מקומו על כס הרבנות (אחר שימש ברבנות חמש עשרה שנה שהאחרונה שבהן היתה אמציסלאוו), וכיהן במשרתו עד פטירתו לבית עולמו בגיל ע"א שנים – בשנת תרמ"ז – כחמשה שבועות אחר פטירת רב החסידים הגרי"א ליב זיוואוו. נדפס ממנו סי' שו"ת "ראש לראבני" (דאוגאופילי [דווינסק], תרצ"ו).²⁸

בשנת תרמ"ח נתקבל הרה"ג ר' מאיר שמחה הכהן כרב לקהל המתנגדים בדינאבורג, וכארבעים שנה שפט את עדתו – ומצודתו פרושה היתה לכל תפוצות ישראל – עד פטירתו בסוף שנת תרפ"ו כבן פ"ג שנה. ספריו "אור שמח" (על הרמב"ם, שו"ת וקצת מסכתות) ו"משך חכמה" (על התורה) הם מספרי המופת של גדולי האחרונים, דבר שפתים אך למחסור.

יש לציין כי שני הרבנים האחרונים פנו גם לענייני הציבור, וכותבי תולדותיהם מציינים כי חיבה יתירה נודעה מהם ליחובבי ציון שבדורם.

25. "יגדל עז" (עמ' פחצ"ט, תרלח). והשווה למ"ש בסי' ימנולת רזין (ירושלים תשמ"ו).
26. הקדמת "תשובות לשואלי" נאמר כי "יתקע מושב לעיר דינאבורג (בעת דווינסק) אחרי ההסתלקות של הרב הגאון ר' ליב בטלן חידושי" (וב"נחלת אבות" עמ' 20: "אגבדי"ק דווינסק על מקום הגאון האמתי ר' ליב זאלקניד – בטלן"). ברם בואו לדינאבורג לא היה בסמוך להסתלקותו של הגרי"ל, אלא כשבע שנים מאוחר יותר. וכמפורש גם בשער הקונטרס "מגן שאול" (שבעה הבאה): "זוהו ארבע עשרה שנה שהיה אבי"ד בקי"ק דעסאבארג יע"א" – היינו משנת תרכ"ה לערך. וכמ"כ לא הוא שמלא את מקומו של הגרי"ל – כנ"ל בפנים.

27. ראה אודותיו: הקדמת המבלה"ד שו"ת "תשובות לשואלי" קונטרס "מגן שאול" (הספר עליו מתלמדו ראו"צ בוגין מדוריא, ווילנא תרל"ט); "אנשי שסי' עמ' כא; "נחלת אבות" עמ' 20; "בית שלום" עמ' סב"ס; "הלבוני" י"ד שבת תרל"ט; "עיונים ומחקרים לרשי"ח קוק (ח"ב), ירושלים תשכ"ג) עמ' 374. כתביו שלא נדפסו נמצאים במחלקת כתיב"י של הספריה הלאומית בירושלים מס' 4/1056 (ובהם חידושי ארבע עשרה מסכתות נוספות, לרמב"ם, לשו"ע ומעט תשובות). תשובה נוספת ממנו נדפסה ב"תשובות מהר"ש" (הנ"ל בח"ע' 21, סי' כט). וראה שם בסוף התשובה: "יוע"כ העצה לזאת יעוצה כבר בספר צ"צ להאדמו"ר נ"ע בענין שליחות גט על פאסט כו"ו). עוד מכתבים ופסקים ממנו באו ב"הכרמלי" לשנת תרל"ו.

28. אודותיו: הקדמת נכדו המו"ל שו"ת "ראש לראבני", כתיב"ע "חיים תרמ"ז גל' 159; "נחלת אבות" עמ' מח; "בית שלום" עמ' סט"ע.

"כתבתי בחפזון בפני העם.. והפסקתי באמצע.."

בהקדמותיהם לספר מתארים בנו ונכדו של הגר"ל את עומס העבודה שהיה מוטל על כתפיו של הגר"ל: "משרת הרבנות רק על שכמו לבדו נשא, ועזר כנגדו לפי חכמתו הרבה לא מצא.. מאשר חס על ממונם של ישראל.. לכלתי הרבות בהוצאות העיר להחזיק עוד דיינים.. לא דרש מיושביה לא דיון ולא מורה לעזר לו אשר ישאו אותו במשא צרכי העיר, ויט שכמו לסבול את נטל ההוראה והמשפט בין איש לרעהו עליו לבדו, ויביא את צוארו בעול עיני העיר המרובים.. מבלי איש מעיר לעזור לו.. ויהי מסובל כל הימים.. בעסקי העיר, בשעות הפנויות לו מתורה ועבודה אשר בהן יגע כמעט יומם ולילה [ולא עבר יום שלא התפלל בו עד חצות היום בקדושה וטהרה]"²⁹. אליו נהרו מכל עבר ופנה לשאול בדת ודיון, וכל דבר הקשה הביאו אליו.. ולכל בהן הטה און בשבת לשמוע אנקת האומללות המתיפחות תחת מוסרות העיגון והפורשות כפיהן אליו להתירן מחרצובותיהן, והוא כיד ה' הטובה עליו לא השיב פני המון שואליו ריקם.. העם עמד עליו מבקר ועד הערב.. והרצים מכל פאתי התבל אצו בו גם המה לכלות את מתכונת תשובותיו דבר יום ביומו.. ולא היה סיפוק בידו לעשות העתקות מתשובותיו, ואלה אשר נשאר לא נגמרו..

כמובן שהלחץ והדחק נתנו אותותיהם בגוף התשובות שערך הגר"ל, הן בצורתן ובסגנון, והן בקיצורן ובהעדר היכולת לסיימן כרצונו. הגר"ל עצמו מתאר בתשובות רבות את תנאי מצוקת הזמן שבהם נכתבו, וריבוי הציטוטים מדבריו יכול לאפשר לנו הצצה לעולמו האישי ולהתרשם מהאווירה של כתיבת השו"ת; כבר מהתשובה הראשונה למדים אנו על דרכו בעריכת התשובות: מאחר ולא עמד לרשותו שלוח להולכת התשובה לכן לא הוזדו להשיב מיד עם קבלת השאלה, ותחילת מלאכת הכתיבה היתה רק ברגע שזדמן לו מתאום אדם שכבר עמד על פרק הסעיה – ואז כבר לחצו עליו לסיים... "ויהיה רצוני לעשות תהלכות לימין לפלפל קצת בדיני הדברים הנאמרים בהם ימין ושמאל, אך מחמת שהמכתב הזה מונח אצלי יותר מארבעה שבועות כי לא נודמן לי מי מהנוסעים לשלוח עמהם, והנה זה המוכיח נוסע פתאום, ועל כן כאשר לא התחלנו לכתוב עד כה לא נגמרו אצלנו הדברים האמורים לתכליתן. ועי' ימחול נא כבי לשלוח לי בחזרה בכדי לגמור, כי כתבנו דרך נחוצה וקצרה ולא נשאר לנו שום העתקה ממכתבנו הקודם" (עמ' יד).

וכך חוזרים הדברים ונשנים בתשובותיו הבאות: "מחמת נחיצת בעל הדרך כתבנו שלא כסדרן בדרך דילוג וברמיה ממש" (עמ' נג). "והנה מוכרח אני להפסיק באמצע ונכתוב רק ראשי פרקים ממש.. כתבתי בערבובי דברים, אך מעלתו ידקדק בהם תוכן כוונתם בכל דבר. מאפס הפנאי קצרותי" (עמ' נה"ו). "ומוכרח אני להפסיק באמצע.. כי יספר לו המוכיח כי לא ניתן לי לבלוע רוקי ובזו הרגע כתבתי כל הנ"ל" (עמ' סה). "הדברים האלה נכתבו בחפזון.. ועיי' נכתבו בקיצור מאד וישלח כסדרן, וגם נכתבו בעלפה כמעט בלא עיון, וגם מכבוד ידידי לעיין היטב" (עמ' עג). "מחמת גודל הטרדה מאד לא הי' לי פנאי לגומרה וכתבתי בחפזון בפני רבים העומדים, וכתבתי רק עפ"י הנשקפה"³⁰ וראשי פרקים ממש בלתי שום עיון בפנים, ולכן נעלם בכתיבתי ודאי איזה דברי רש"י או תוס', אך סמכנו על רומעכת"ר כי את הטוב יברר" (עמ' עח) – ואמנם באותה תשובה מופיע המשפט הבא: "אחרי כותבי הראה לי

29. 'קינת יהודה וישראל' (אלא שהמחבר שלא ידע ענינה של תפלה, הבין שהאריכות נבעה מ"כוונות הארז"ל". ועל כיוצא: נאמרו דבריו של רבנו הוקן נב"מ ש"ל ראו מאורות מימיים" בענין התפלה – ראה 'אגרות קודש' שלו, ברוקלין תש"מ, עמ' לג). וראה מה שמספר שם עוד מאשר ראו עיניו, כיצד לא שעה הגר"ל בעת תפלתו אל נכדיו העיר שבאו לקבל פניו בחג – "אהבת ה' אשר בערה בו בעת תפלתו ברשפי אש שלהבת י"ה, הדעיכה אהבת מיוחדת ואנשי סגולתו".

30. תיבה מליצית זו שגורה לרוב בפיו של המחבר, אך המבלבל"ד שלא ידעו את פשרה שינו בכל המקומות ל"השקפה". אולם מהתשובות שנוספו במהדורה הנוכחית מנקורות אחרים למדנו את הביטוי לאשרו, ובחתאם לכך מצאנו לנכון לתקן ככל הספר.

איש אחד איך שהשקוי'ט כו' מבואר בתוס' כו' האמת כי מחמת הטרדא שכחתי גמרא זו ולא הי' לי פנאי לראות בדברי התוס' (עמ' עו) – כשגגה היוצאה מלפני השלט...

ועוד: "מכתבם הנכבד קבלנו לנכון בזה הרגע.. ולכאורה הדבר פשוט להיתרא, אך מפני הכבוד הארכנו.. ועוד אריכות גדולה יש בכל הנ"ל אך אין העת מספיק והציר נחוץ.. ועת לקצר כעת מאוד, כי גם זה כתבנו ביגיעה רבה בפני העם אחינו בני"י העומדים עלינו מן הבקר ועד הערב, מבילתי שום עיון בספר ובשי"ס, ומע"כ עיין היטב ויחפוש בספרים היטב.. וימחול מע"כ אחרי יראה תשובתנו לשולחא בחזרה לנו בכדי לגומרה.. ויש בכל הנ"ל אריכות.. ואם יסכים הפנאי אי"ה לגמור כל התשובה אזי יבואר גם זאת אי"ה" (עמ' צה"צ). "אין רצוננו להאריך בסוגיא זו מחמת כי רש"י ותוס' לא פירשו כן.. ועוד יש סוגיות אחרות שאין הפירוש הזה הולמתן יפה.. אך אין הפנאי מספיק" (עמ' קיד).

עתים מצטרף ללחץ הזמן גם נחיצות הענין כהתרת עגונה, כבקטע הבא: "ומוכרחים אנו לקצר כי נחוץ הדבר לגומרו ולכן נכתב בקיצור גדול במקום אשר נאמר להאריך.. [נדבריו נפסקים באמצע המשפט באמרו]: ומחמת נחיצת בעל הדרך קצרנו ופסקנו.. וכבוד הרבנים הגדולים או דכוותיהו עיינו בדברינו היטב מחמת כי כתבנו במהירות גדולה בלתי עיון כלל ובלתי חימוש בשום ספר יען כי לא היו כלל ספרים תחת ידנו, על כן כל סמיכתנו על כבודם הרם אם יסכימו גם הם" (עמ' קיא"קב).

ועוד כהנה וכהנה: "ומחמת נחיצת בעל הדרך כתבתי בקצרה ולא עיינתי בדברי הפוסקים ועת לקצר" (עמ' קכה). [במקום נוסף שמפסיק באמצע המשפט]: "ורצינו להאריך.. אך מפני אפס הפנאי אין באפשרי" (עמ' קכו). "ויעתה עת לקצר כי נלאיתי נשוא, ועוד לנו דברים.. ויעיין רומע"כ היטב ולפלי" (עמ' קכו). "וכי"ז כתבתי בע"פ בלתי שום עיון וראיה בשום גמרא ובנחיצה רבה, רק מה שנפל בהשקפה ראשונה, ולכן לא נרשם שם דף ובאיוה פרק.. וכתבתי רק ראשי פרקים ועפ"י הנשקפה.. ובקיצור גדול, הכל מחמת גודל הטרדא.. ומחמת אפס הפנאי ונחיצות הפאסט קצרתי" (עמ' קעא"קעד). בסיומה של תשובה אחרת מעורר הגרי"ל ספק מסויים, אך אינו מתחיל כלל לברר אלא חותם את תשובתו במלים "והנה אפס הפנאי ממש" (עמ' קפח).

והנה באה לפנינו שאלה חמורה בדין גט בשעת הדחק, והשוואל מתנצל כי "מחמת שהדבר נחוץ ולא יתנני הזמן לעיין בזה לכן הנני לחלות את הדרת גאונו להשיב לנו תשובתו הרמה ע"י מוקדם", והגרי"ל משיבו: "קבלתי מכתבו בעת התפלה ודחקתי השעה לכתוב בקיצור.. לכאורה ראיה ברורה יש לי ואין הפנאי מספיק מחמת נחיצת השליח.. וכל זה כתבנו בקושי ובדוחק מחמת רבוי הענינים העמוסים עלי, וגם אדוני העיר באו אלי להגל צרכי העיר. ונא לשלוח המכתב בחזרה כי כל דברי המכתב נכתבו בנחיצה בלי שום עיון בספר" (סי' מו). וסיבה שונה לקיצור במקרה אחר: "ואין להאריך כאן כי ערב ש"ק היום, ורק באנו לעורר דברי חדודין, אבל הלכה פסוקה היא כו' ואין להאריך, והנה כבר הסכמנו להיתרא" (עמ' קפח"קפט). ושוב פלפול שנקטע: "והפסקנו באמצע מפני נחיצת הפנאי" (עמ' רכב).

קיצור מסוג אחר הוא קיצורה של תשובה ארוכה שנשלחה מכבר: "והנה מפסיקין אנו באמצע התשובה מחמת נחיצת הפאסט, כי היתה כתובה באריכות גדולה ונשלחה ממני לכבוד הרב הגדול המפורסם וכו' ולכותבה מחדש אין הפנאי כי ארוכה היא, ולא כתבנו עדיין קצת עומקי הדברים שיש בזה ועל כן נכתוב בקיצור" (עמ' ריט) – וגם תשובה 'קצרה' זו לא נסתיימה, וכנראה שמשום כך נשתמרה בגני המחדר...

ושוב, "ומחמת נחיצת הפאסט פסקנו באמצע.. והנה אין הפנאי להאריך וכתבנו בנחיצה רבה בלתי שום עיון בשום פוסק" (עמ' רלה). "מחמת נחיצת בעל הדרך הפסקנו באמצע וגם נכתב שלא כסדר" (עמ' רמב). "מפני כי אין לי פנאי ע"כ נכתב המכתב הזה בקיצור ובדילוגין

וחוסר לשון ואינם מכוונים ומובנים הדברים כל כך.. והמכתב יהיה נקרא קצת בעיון, כי כתבנו ממש בשקידה ובמהרה ובכלי שום סדר ולשון למודים כחוק. ועוד דברים אשר לא הוזכרו עדיין במכתב זה, כי יש עוד לדבר פה מדיני מיגו.. ועוד יש לפלפל קצת בסוגיא דכתובות.. ועכ"פ בהא סליקנא.. אחר העיון שיעיינו כבודם ועוד מופלגים" (עמ' רמה).

☆ ☆ ☆

והנה "אין רע בלא טוב" ו"קלקלתנו תקנתנו"; בכתיבה חפזיה וטרודה זו תולה בן המחבר את עובדת השתמרותן של שארית התשובות שנתנו לפליטה, והמה "מעט מזער, כמר מדלי וכשחק מאזנים נחשבו נגד המון תשובותיו אשר הפיץ למכביר על פני תבל.. ולא תעלינה אף לחלק אחד אחוז ממאה.. מתשובותיו הרבות אשר נפוצו על פני כל הארץ עד בגד המדינה בבבל, ואשר לוא נקבצו ובאו יחד — לאלפים תמנינה". ומעשה שהיה כך היה:

"המון רבנים וגאוני הדור מכל קצוי ארץ מריצים אליו אגרותיהם בשאלות ותשובות.. והוא כיד הי הטובה עליו וכפי דעתו הרחבה והגדולה הואיל לערוך תשובות.. והנה פתאום בתוך משך עריכת דבריו באו אליו דברי ריבות בין איש לרעהו או שאר עניני העיר, ויאליץ להפסיק באמצע תשובתו ולהניחה לעת אחרת לעת מצוא.. וכאשר באה אליו שנית צעקת הרבנים המייחלים לתשובתו, לאמר כי יחיש וימהר נא לחוות דעתו בפסק ההלכה כי הדבר נוגע להוראת שעה.. אז אבה לכלות מעשהו, ויחפש אחרי הגליון אשר ערך עליו כמו חצי התשובה — ולא מצא, יען מרוב טרדותיו נעלם ממנו מקומו איהו. וכל יגיעו היה לריק, ויהי נאלץ לכתוב תשובתו מחדש.. אך גם לתשובתו השניה קרה המקרה ההוא כמו לראשונה, עד אשר בעמל רב ויגיעה גדולה עלתה בידו בפעם השלישית — אחרי קריאת הרבנים השואלים עוד הפעם אליו — לכתוב התשובה ולגומרה בכי טוב בעז"ה ולשלחה ליד השואלים.. אבל להעתיקה לא היה לאל ידו מאפס הפנאי.. ועל כן לא נשארו מכל תשובותיו אצלו שום העתקה למזכרת.. ולא מצאנו בארגזו כי אם התשובות אשר התחיל לכתבן ולא נגמרו, ויש מהן אשר לא הגיעו אף להחצי מכל התשובה אשר שלחה שלמה לשואלי".³¹

"להעלות פניני הלכה רק ממעמקי ים התלמוד"

מתרומת מדותיו בהוראה ובענוה

חריפותו ובקיאותו המדהימים של הגאון המחבר עולים מכל שורה שבדבריו, ולא לנו להאריך בהערכתו. נצביע רק על דרכו המופלאה שכמעט ואין הוא מבסס את דבריו על דברי הפוסקים, אלא מגמתו היא להעמיק חקר בסוגיות הש"ס החמורות — הן אלו השייכות לנושא באופן ישיר, והן אלו המתקשרות רק בזכות ראייתו המקיפה ומבטו החודר. ופלפולו החריף מגלה לנו פנים חדשות ומאירות באותן סוגיות, ופנים מסבירות בעומקה של ההלכה.

נכד המחבר מצביע אף הוא בהקדמתו על תופעה נאדרת הוד זו, באמרו: "כל תופשי משוט בים התלמוד יראו וכן יתמהו לחכמת רבי החובל הנפלא הזה, אשר יחזק כן תורן התשובות במקוריהם נעימים נובעים ונוזלים אך מהררי התלמוד, וינטוש תבלי הפוסקים האחרונים, וישם במים העזים נתיבה להוציא את האסור והמותר בכושרות אך מהתלמוד, וקולע אל השערה ולא יחטיא", ורואה הוא בספר זה תועלת גם לרבים מפוסקי דורנו ש"גם המה יתחרו לעשות כמוהו לצלול במעמקי ים התלמוד להעלות פניני ההלכה אך ממנו, אשר בעונותינו הרבים

31. אך לא יהיה זה מדויק לומר שכל התשובות נשלחו לשואלן בשלימותן, היות ובמקומות רבים השאיר המחבר עצמו ענינים בלתי גמורים וחותיר שם מקום חלק — אולי במחשבה ורצון להשלים אח"כ. וזאת גם בתשובות שהגיעו אלינו כמות שנשלחו (ראה בעמ' כד, צט, קלו, קמח, קנב, רלב — ועוד).

רבו כיום בדורותינו מבלי העולם שמורין הלכה רק מהשולחן ערוך, ואל מקבת בור נוקרה לא יביטו ולצור מחצבתה לא ישימו לב³².

ולא נעלה על דעתנו להרהר אחריו כאילו מחמת רמות רוחא חייו לא שת לבו לדברי רבותינו האחרונים³³, שהרי מפורש בדבריו (שהובאו לעיל) לא פעם ולא פעמיים כי תנאי כתיבת התשובות, בלחץ העם העומדים עליו מן הבוקר ועד הערב ואינם מניחים לו אפילו לבלוע רוק, הם שאינם מאפשרים לו לעיין בספרי הפוסקים, וכל כתיבתו היא רק מזכרונו. וגם לא יהיה זה מדויק כלל לומר שלא סמך על דברי הפוסקים האחרונים, שהרי מצינו שהחשיב וחיבב את דברי תורתם כשעלו בזכרונו: "כמדומה לי שראיתי בספר פרי-מגדים... כן הוא לפי הנשקפה תמצית דבריו של הפמ"ג הנ"ל, וע"כ יש לחקור [לפי דבריו]..." (עמ' מג). או: "אחר כתבי זאת ראיתי בבארי-היטב שהביא תשובת חכם-צבי" (עמ' עג), "תשובת שער-אפרים המובא בבארי-היטב" (עמ' רז).

ואת התבטלותו בפני גדולי הפוסקים מביע הוא במפורש, כדמצינו שמביא את דעת השו"ע הרמ"א השי"ך הטי"ו והסמ"ע, וכותב: "והנה אף שיש לדבר בזה, אך מחמת שדולי רבותינו הקדושים שקלו וטרו ופסקו להלכה, מאן מעייל בר נפחא לתמן" (עמ' לה). או במקרה אופייני אחר שהגרי"ל קוטע את דבריו באמצע מהלך הפלפול, בהסבירו: "והנה בא כעת אלי הרב מוידו... והראה לי תשובת נודע-ב'יהודה אשר כתב בדיני גט שוטית האידן להתנהג, אך לא התמלפל שם... ועל כן פסקנו מלכתוב כלל... ויעיין רומע"כ בנוב"י ח"א אהע"ז סי' ג' וככה לעשות כאשר מבואר בתשובתו הרמה..." (עמ' קטז). ונראה בעליל שלא החשיב כלל את דברי עצמו המופלפלים במקום שכבר הורה זקן ונפסקה הלכה ברורה מפי הנוב"י.

ענותותו המופרות באה לכלל ביטוי גם ביחסו לרבני דורו; לידו של הגרי"ל בא גט שנסדר ע"י הגר"ש הלוי מביאלסטוק (בעל שו"ת יבדני ישע), והוא מצא לנכון לכתוב לגר"ש כמה הערות בקשר לאותו גט. הגר"ש שלא הכיר את דרך כתיבתו של הגרי"ל הבין שהוא בא לפסול את הגט, ובקשו לברר דבריו מיד כדי שלא יצא לעז על הגט. השיב לו הגרי"ל שוב ביתר אריכות, ובנמיכות רוח ביאר את עצמו ואת דרך כתיבתו: "במכתבי כו' לא נזכר שום פסול [על הגט], רק רשמתי ג' מקומות בש"ס מה שיש לפסל בהם לפי הנשקפה, וכ"ז כתבתי בעיני בלתי שום עיון וראיה בשום גמרא ובנחיצה רבה, רק מה שנפל

32. וראה גם בדברי המגיה (להלן עמ' י): "לא העירותי על דברי המחבר מדברי הפוסקים המסייעים לו או אשר מנגדו יעמודו בכמה מקומות... לבלי תפוש אריה דבי עילאי בתלמוד, בדברי האחרונים אשר אימתם לא בעתתהו ומקולם לא חת. והוא אך במקורי התלמוד אנה ומי ישיבנו, אריה שאג ומי לא יירא".

33. על חביבותם של האחרונים בעיני רבוה"ק, וביחס ללימוד הש"ס – ראה בדבריו של האדמו"ר רש"י מבאבויסק בתשובתו אשר בסוף ספרו "שמן למאור" (ח"א, כפר-חב"ד תשכ"ד, אות יא): "ורבינו [הזקן] אף שאתה לימוד אחרונים ובענותותו הביא כל דברי גדולי זמנו כמעט ונפלא בהם, כמו תשוי אמונת שמואל ס' תורת יקותיאל חק יעקב כו"פ, וגם הביא התשי' נודע ביהודה בן דורו. וכן כ"ק אאזמו"ר [ה'צמח-צדק] ההולך בעקבותיו מביא כל דברי האחרונים שבדורו גם החכ"א. ופעם א' הוכיח לרב שלא רצה לעיין בדברי האחרונים, ואמר לו כתיב ואת אחרונים אני הוא. אך כל זה הוא לענין לפסוק דין והלכה שלא יהי גס לבו בהוראה לסמוך רק על ראשונים, אבל לענין לימוד התו' ודאי העיקר הוא משנה וגמ', ולא עלה על דעת רבינו לדחות או למעט בלימוד הגמ' ולעשות עיקר לימוד ההלכות בשו"ע". עיישי"ב.

וראה בשו"ע אדמו"ר סי' תמ"ב קו"א סק"ה שמוכיח את הח"י על שדברי המג"א אינם חשובים בעיניו לדקדק בהם ולכן משיג עליו, וכן דבריו החריפים בסי' תצ"ט קו"א סק"ג על גדול אחר שהשיג על המג"א אשר לא כדת. וראה במ"ש במרס "יחיס לאחרונים ולמג"א-ברחם" שבסי' יספרי ההלכה של אדמו"ר הזקן [כפר-חב"ד תשד"מ, עמ' לג'ל]. ובסי' יבית רבי' ח"ג עמ' יא (על אדמו"ר ה'צ"צ): "במקום גדולתו שם אתה מוצא ענותותו שלא הפריז על המדה לחלוק על דברי הפוסקים אפילו היותר אחרונים כו' בצ"צ יו"ד כתב לא מלאני לבי להקל מחמת שהגאון בעל משכנות יעקב כו' יעו"ש, והגאון בעל משכנ"י הי' בדורו של רבינו כו"י".

בהשקפה ראשונה, ולכן לא נרשם שם דף ובאיזה פרק. ועיי' כעת אני כותב רק לפרש מה שנפל בהשקפה ראשונה כו'. והנה כתבתי רק ראשי פרקים ועפ"י הנשקפה לפי פשטות הסוגיא ובקיצור, והכל מחמת גודל הטרדה. ואם יתן השי"ת ואקבל תשובה מרומע"ל, אז נכתוב אי"ה מה שיש להעמיק ולהוסיף. ומה שכתב לי רומע"ת בשם תשובת הרא"ש, יאמין לי שאני בקי בתשובות, ומחמת כי לא נודקקתי אז לדינא עיי' לא חפשתי בתשובות. והנה אין לדיין אלא מה שענינו רואות, ועיי' עשו כאשר נראה בעיניכם ואל תשגיחו במה שיש לפקפק עפ"י מכתבי. ומחמת אפס הפנאי ונחיצות הפאסט קצרתי" (עמ' קע"א קעד).

הגר"ש שעדיין לא עמד על סגנונו של הגר"ל הרגיש עצמו נפע (אף כי תשובת המחבר אליו כתובה בנחת וללא שמץ התנשאות ח"ו), והשיב בדברים חדשים: "עיינתי בתשובתו מרישא לסופא, והבנתי מתשובתו זו איך שמחזיק לומדי מדינתנו לדרדקי, לכן דבריו בתשובה זו אף שהוא דרך פלפל בבקיות, אבל הכל במעט עיון, רק בהשקפה ראשונה ובקופיא. ולא רצה להיות נחית לעומקא דדינא לעיין באמת להלכה ולמעשה כראוי לאיש כמוהו, כמוותו ירבו בישראל כו'. גם על כל דבר ודבר כותב ודו"ק או וד"ל, כאילו דבריו בקיצור נאמרים וקשה מאוד להבינם כי אם בעיון גדול – ולדעתי דבריו קלים להבין, כי לא קיצר במכתבו וביאר בארוכה וגילה דעתו כו'. לכן אשיב לכ"י מה שיש לפקפק בדבריו" (עמ' קעד). "ותמיה שמעכ"ת לא הביא בתשובתו כלל דברי הטור ובי"ו ושר"ע במקומם – ופוסק רק מהש"ס, ואנחנו אין כחיו לפסוק איזה דין מהש"ס מבלי עיון בפוסקים ראשונים ואחרונים.. ויסלח לי מעכ"ת על שהעתיק דברים, כי במקום חילול השם אין חולקין כבוד לרב, כי הוכרחתי להשתיק הלעז (שהקולות יחדלון" (עמ' קע"ז).

שוב מתנצל לפניו הגר"ל, ומשיבו בענות רוחו: "מעכ"ת כתב דברי תואנה על חנם, כי חס ליה לזרעא דאבא ז"ל לגרוע בכבודו של אדם גדול, ומכל שכן להראות כי קטון הוא בעינינו כו' [ובהתימו את פלפלו – שלא נדפס – מסיים:] אבל מכל מקום הדין בזה כדברי רומע"ת. גם מה שהקשה מעכ"ת מנידון הבי"ח לכאורה דבריו נכונים כו', ומחמת שלא ראינו את הבי"ח קצרנו" (עמ' קע"ז קע"ח).

וכך הסתיימה בהודאה גם חליפת השו"ת של הגר"ל עם הר"ר אהרן זליג ציוני מלוצין (בעל שו"ת 'ציוני'), כדברי הרא"ז (בעמ' צה): "עד כאן מה שהשבתי לכבוד הרה"ג המנוח [הגר"ל] זצ"ל, ואח"כ קבלתי תשובתו ז"ל והסכים להתיר". היינו שחזר בו הגר"ל מדעתו והודה לדבריו של הרא"ז – אף שהלה היה צעיר לימים ממנו בהרבה.

ראינו כיצד מודה הגר"ל בנקל על האמת, אינו מעמיד על דעתו, ואינו בוש לומר "לא שמעתי" או "שמעתי ושכחתי". וכך במקרים נוספים, כפי שמצינו שתוך כדי העמקתו בפלפל ובחקירות כותב הוא: "אחר כותבי זאת הראה לי איש אחד איך שהשקו"ט כו' מבואר בתוס" – ואף כי נראה לו לפקפק בראיה משם, אין הוא פונה מיד לדחייה, אלא מקדים ומודיע: "האמת כי מחמת הטרדא שכחתי גמרא זו ולא הי' לי פנאי לראות בדברי התוס" (עמ' ע).

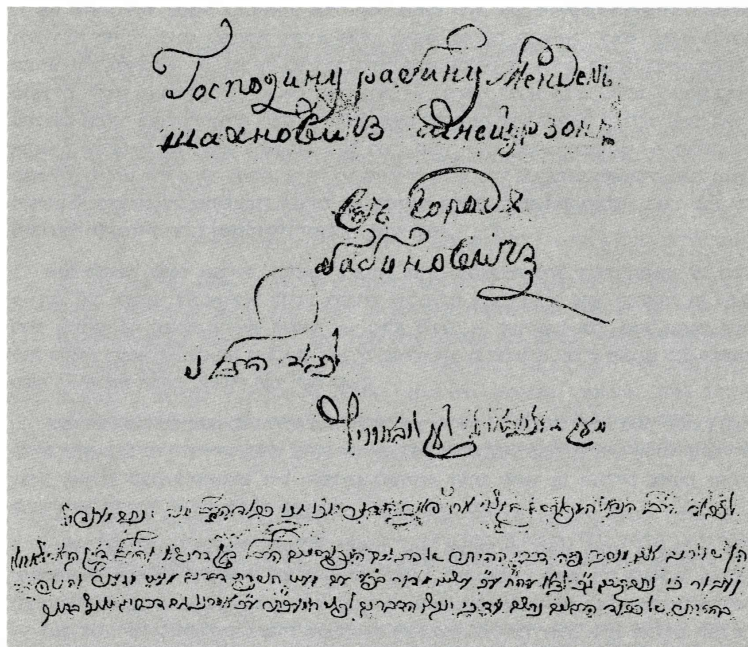
ולא היתה ענוותנותו רק כלפי רבנים גדולי תורה, אלא – כדברי הספדן ביקנת יהודה וישראל: "צעיר לימים הבא אליו, כבדהו כזקן מלא ימים".

"בישראל גדול שמו של הגאון האמיתי הזה"

במקום גדולים לא נעמוד, ולא נתיימר לתת הערכות משלטו לגדלותו ועומק גאונו של הגר"ל. וכבר העידו גדולים בגדלותם בהסכמותיהם להדפסת הספר, הלא המה הפוסק בדורו הג"ר יצחק אלחנן מקאווא (שעמד עם הגר"ל בקשרי שאלות ותשובות), שהפליא במעלתו: "בדורות הקודמים נודע ביהודה ובישראל גדול שמו של הגאון האמיתי הזה, והיה מפורסם גדול בדורו

כרב גבורתיה בבקאות עצומה ובחריפות עד להפליא. וכך מנקודת מבטו של ראש-ישיבה – הגאון הנצי"ב מוולאז'ין – שדבריו מעידים כנראה על פרסומו של הגר"ל בעולמם של תופסי הישיבות: "גדול שמו של הגאון המחבר זצ"ל על מפלות ישראל.. זכורני ימים מקדם בימי חורפי הוי פקיע שמי.. שהי גם שקדן נפלא גם מעמיק בתלמודו ומוציא פנינים לסגולה".

בקשרי השו"ת שקיים הגר"ל עם אדמו"ר ה'צמח-צדק' מליובאוויטש, עמד הוא לא כשואל בלבד³⁴ אלא אף כמשיב בפקודת הרבי (ראה בסי' י"ח המופנה אל הצ"צ: "פקודתם שמרה רוחי לשלוח תיכף אחר יו"ט", ובחתימתו: "יומכן לפקודם הרמה") – "מאשר ידוע לרבים כי אדמו"ר למען יוכל עמוד בעבודתו הקדושה, ותשובותיו לאנשים יחידים לא יטרידוהו, בחר [בכמה רבנים]³⁵ למען הקל מעליו לשאת עמו במשא".³⁶

בניית הגאון המחבר בשו"ת אל כ"ק אדמו"ר הצ"צ

34. ראה ביספורים נוראים (שבתה 9) מפי הגר"ל: "היה דרכי שכבא לידי דבר גדול באיסור וחיתר, או בדיני ממונות, לא רציתי לעמוד על דעתי בלתי שאשיג תשובה מכ"ק [הצ"צ], והיה דרכו בקודש להשיבני מיד על פאסט ראשון".
35. משפט זה לקוח מהקדמת בן המחבר לשו"ת 'דברי נחמיה', ושם נאמר לגבי הגי' נחמיה מדובראונא. אך הוא לא היה היחיד, וכך נהג אדמו"ר הצ"צ גם עם הגה"ח בעל ה'תורת חסדי' (ראה מ"ש בשמו הגה"ח רמ"מ געלבשטיין בספרו 'משכנות לאביר יעקב', מהדורת ירושלים תשל"ב, ח"ב דף כו, א), וכן עם הגר"ל.
36. קשרי שו"ת נוספים עם אדמו"ר הצ"צ ראה בסי' נ"א, נ"ו. כנראה שגם סי' נ"ג יסודו בתשובה שנשלחה אל הצ"צ (ראה הע' בתחילת הסימן שם, ובעמ' ר"ט: "היתה כתובה באריכות ונשלחה ממני לכבוד הרב הגדול המפורסם וכו' שהיה בין הרבנים שנסעו לעיר פטערבורג").

חסידים מספרים כי פעם שלח הגר"ל שו"ת לגאון הגדול הרה"ח ר' יוסף תומארקין אב"ד קרימעטשג (שהיה צעיר מהגר"ל בעשרות שנים, אך נמנה עם גדולי הדור),³⁷ "והקפיד הגאון ר' יוסף ז"ל הנ"ל ואמר, מה הוא שולח אצלי, כדי שאדע שהוא למדן יותר ממני? אני יודע זה בלאו הכי!"...³⁸

"ונהינן ממנו עצה ותושיה"

הצטנו אל בין חרקי תורתו ועבודתו של הגאון המחבר, ולא נתעלם מן העמוד השלישי שעליו עמד עולמו – עמוד גמילות חסדים והדאגה לזולת. ויגיד עליו בנו: "וישאלו בעצתו גם בעניי העולם ומקרי הזמן, וכל אשר יען – היה כאשר ישאל איש בדברי האורים, ויגזרו אומר ויקס לו... ויבא את צוארו בעול עניי העיר המרובים להנהיגם בצדק ובמשפט ובמשיגים... והיה מסובל... בעסקי העיר – בשעות הפנויות לו מתורה ועבודה אשר בהן ינע כמעט יומם ולילה". וכבר הבאנו לעיל גם מדבריו שלו עצמו אודות "העם אחינו בני" העומדים עלינו מן הבקר ועד הערב", ו"רבו העניינים העמוסים עלי, וגם אדוני העיר באו אלי לרגלי צרכי העיר".

וכך מקונן בעל 'קנית יהודה וישראל': "כל נפש צר ומצוק בפרץ בו פרץ ח"ו מכל דבר, אם עד 'יהודה' לא בא, עצתו היתה אמונה, דבריו לא נפל ארצה ח"ו".

ועוד נאמר עליו כי "היה מעשה את הרבים לצדקה ולגמילות חסדים, ודרכו והלכו בעניינים אלה היה מעין הליכותיו של ר' שמעון קאפטאן מווילנא הנודע בימינו... החסידים מספרים על הצדיק ר' ליב בטל כ' בבוא חסידים מדענעבורג אל הרב הגאון הצדיק אדמו"ר ר' מנחם מענדל ז"ל אשר בלובאוויץ (בעל הצמח צדק) לשאול בעצתו, ובאמרם לו כי מדענעבורג המה, אמר להם: הלא ליבקע בטלן בעירכם ולמה תבואו אלי?"³⁹

אחרית ימי

בשנותיו האחרונות היה הגר"ל חולה אנוש, ועניינים חמורים כגטי נשים נעשו בידי תלמידיו ובית דינו. וכך מצינו בתשובה מאותן שנים: "נשע אבי האשה [בשנת תרי"ג]... לקי דענייב וסידר הגאון המפורסם מהר"ל המקום יהי בעזרו גט פיטורין ע"י שליח על משך שתי שנים... ואבי האשה הנ"ל חזר והלך לדענייב וקמר הנתינה ליד האשה [בחורף תרס"ו], והמסדר היי הרב מהר"ח אב"ד דקי פאנעדעל, כי הרב הגאון הנ"ל חלה בחליו אשר עדיין לא נרפא בעוה"ר, ד' ישלח עזרתו מקודש"י."⁴⁰

37. הגר"ל תומארקין חי בין השנים תקע"ט-תרל"ד, והיה מחסידי אדמו"ר הצ"צ (ראה 'בית רבי' ח"ג עמ' 38). הרה"ג ר"א ארלאוואראו אב"ד ראמען מתבטא עליו בספרו 'הגהות אליעזר' (פיעטרקוב תרס"ב), עמ' 58) "שידוע שהגר"ל גדול ממנו [=מהגר"ש קלוגער] ודכותי כחכמה ובמניין".

38. 'לקוטי ספרים' (עמ' סט).

39. 'בית שלום' (עמ' סא). ר' שמעון קאפטאן הנוכח כאן היה בזמנו דמות ידועה בווילנא, שלשם הגיע בין השנים תקצ"א-תקצ"ב בחסר כל, ורק בגדו לעזרו [הוא הקפטאן שלא נפרד ממנו כל ימיו, ושעל שמו נקרא]. במשך כל שעות היום היה סובב בשווקים וברחובות העיר כשקופץ צדקה בידו, ובקולות ובכיות היה תובע נדבות מכל עובר ושכ, בין שהוא בן ברית ובין שאינו בן ברית. מכסף זה לא נהנה אפילו באצבע קטנה, וכולו היה קודש לפרנסת הנערים הלומדים בביהמ"ד של ר' מיילא ובקלויז הגר"א. רק לעת לילה היה פונה ר' שמעון לפרנסת עצמו, שאותה מצא כשכיר לכתישת עליו טבק להרחת. נכבדי השלטונות שבוילנא התרשמו מאד ממסירותו עבור הזולת, יצקו פסל בדמותו והניחוהו עוד בחייו במוזיאון העירוני. משורר פולני מפורסם תיאר את מפעלותיו בשיר (שתורגם ללח"ק ע"י שטיינברג). נסתר בשנת תרכ"ה (כנראה בחורף פסח. ראה אוודותיו ביהמנ"ד גל' כ"ד כסלו וכ"ג ניסן תר"ט, ר"ח אייר תרכ"ה, י"ב מרח"ש תרכ"ו). ובס' 'הגדול' ממניסק' שנדפס זה עתה (עמ' 129 ח"ג 8) מוגדר הוא: "ידיב מפורסם בווילנא!"

40. שו"ת 'ציוני' לרא"ז ציוני (ווילנא תרל"ה, ח"א סי' כ"ו), והתאריכים עפ"י מכתבו של הגר"ש"ז בעל היתות חסד' העוסק באותו נושא (קובץ 'יגדיל תורה' ג' גל' לב עמ' כג). חבל שביגדיית שם לא ציינו לתשובתו

באור ליום ג' כ"א כסלו תרי"ח נצחו אראלים את המצוקים, ונשבה ארון הקודש. כתב הידיעה בכתב"ע 'המגיד' (ז' טבת תרי"ח) מציין את הכבוד הגדול שנעשה לו במוותו, בהתאסף כל העם משלש הקהילות של דינאבורג רבתי, ואשר אנשי החברה קדישא נשאווה על התפירה רק אחר שטבלו בשרם במים ונטהרו. ועד ימי החנוכה נספד בכל יום ויום בכל בתיהמ"ד שבעיר, "כי ידעו לייקר גודל ערכו בתורה וקדושתו בחסידות ופרישות אשר מן עולם לא נחנה מן העולם לשבעו".

ש כ ר ג א ו ן

קול יללל בח דענעבארן ער סרום עולה, כי נשבר טישל עות אדורח חסארתה, נפל טשיס הולד בן שנה, נגרע המוכב הגדול המאר בשפי התלמוד. הא נותו שר תורה ואבי חתירה ורהיאל, נולד מרבן שמו שיה אב ד כפה שטח רבות טאן עמי, חסידא ופרישא. עני מאר, כקשה מ יתורא לוב במ שלמ ואלקור: יעללדה, אור ער סנעורו נודע כגם הכור הרב ר לוב מדינעבארן, הובישה דענעבאר חורה, קול צעה מחידת ושר נולד סנעוריה, נפל נגורם. נאכדה כלי מלחמה, כלי צר שנה א אחר חות תלמוד חשיך לוב תישן ואפלה מנדה הוא יום יו א כסל נאכדש לה עשעש

אברהם יצחק ברימ לוריא המבוגה עפיל מוילנא.

הידיעה ב'המגיד' אודות הסתלקות הגי"ל והלווייתו

הספדן ר' שלמה זלמן מוילנא⁴¹ מספר בקונטרסו 'ק'נת יהודה וישראל' על שכבודו הנפטר באורים, איש נרו בידו נשאו בשעת ההלוויה, וכן דלקו נרות בכל חלונות הבתים. גם הוא מציין את העובדה כי רק מי שטבל במקוה הורשה לגעת בארון שנישא על כתפי המתעסקים (ולא – כנהוג – בעגלה המיוחדת לכך), ומוסיף כי אחר מלאכת טהרת הנפטר דלו אנשים "טהורי לב" את המים – "כי קדשו!" לדבריו צם הקהל במשך אותו יום עד שובם לביתם אחר הקבורה לפנות מנחת ערב.

ואותו ספדן נשא עליו הספד קודם הקבורה, הספד נוסף ביום השלישי לקבורה (בבהמ"ד 'פועלי צדק'), הספד שלישי בעשירי בטבת (בביהמ"ד 'זבחי צדק' שבעיר הישנה), שוב הספידו בגירוינו (שמעבר לנהר), "והאחרון הכביד בבוא יום השלשים לפטירתו" – ההספד האחרון שנערך בבהמ"ד הגדול של 'פלאן חדש' – "כמשפט הראשונים כן היה תהלוכות ההספד הזה, בצעקת שבר, ובקול בוכים, ובישיבה ארצה, ובהזכרת נשמות הטוהרה".

כאמור, דברי ההספד שנשא המגיד רש"י מוילנא פורסמו על-ידו בקונטרס 'ק'נת יהודה וישראל'⁴², ותמצית ממנו מובאת להלן.

הספד נוסף נישא ע"י הר"ר שמואל שלמה זלמן [ריינעס] מביאליסטוק; ואת קיצורו הדפיס הספדן בקונטרס 'ג'ון לב' (וואראש תרי"כ-1859) המוקדש להספד על הג"ר ירוחם [אלטשולער] מבאדקי,⁴³ ויום נזכר פה איזה עניני הספד על פטירת הגאון אמיתי רב רבנן שלשלת היותחין

של התו"ח הנדפסת בשו"ת ציוני הנ"ל, וכן חזרו והדפיסו את שו"ת התו"ח הנ"ל בס' 'כבוד חכמים – עטרת פז' (כפ"ה תשמ"ט, עמ' קעא-קפא) ולא הבחינו כי מכתבו שביגדיית שייך לאותו ענין ואף משלימו.

41. הרה"ג רש"י ב"ר יהודה ליב גלאזשטיין, הנקרא ר' זלמן מרדכי דיא קינדערס מאזארצע. היה מגיד-משירים בבחכניס דקברנים בוילנא, ואח"כ מ"מ דינאבורג. נפטר בקי' שווייצאן בשנת תרכ"ז (שה"י השלישי).

42. הקונטרס נדפס בוילנא תרי"ח, ובו גם דברים לזכרם של הג"ר ישראל מ"ץ בוילנא ור' יקותיאל שלמה זלמן אבדיק זאגער – ראה אודותם לחנן בהע' לתקציר הקונטרס.

43. תודות לרה"ח ר' יהושע שלמה גירקנד ש"י שהעמיד לרשותי את טופס הקונטרס שנשפרייתו לצורך כתיבת המבוא. אודות הג"ר ירוחם אלטשולער כתב בעל 'שה"י השלישי': "גאון מפורסם בזמנו שהיה אבדיק באדקי [פלך גראדנא], נפטר בשנת תרכ"ז (!) והרי קונטרס ההספד נדפס בשנת תריכ"ז, הובא בשו"ת 'עמודי אור' סי' י"א ובתשובות מהר"ם פאדווא סי' ה'. והובא הסכמותיו על סי' שני אליהו ורבן אברהם' על

קש"ת מהו יהודא ליב רב דק"ק דענבורג זצלה"ה" — אך לא נאמר בו היכן ומתי ספד הסופד.

והנה מקצת דבריו: "בהיותי עוסק כעת בהספדן של צדיקים, ראיתי כי נכון הדבר להציג לזכרון עולם כמה ענינים ממספד תמרורים אשר קראתי על הלחך מאתנו בשנה הזאת למרום כבוד הגאון הגדול המפורסם בשערים המצוינים, גזע ישישים מופת הדור ופארו, מדברנא דאומת"י, מרא דתלמודא מרא דעובדא, כק"ש מהו ארי"ן ליב זאלקינד זצוק"ל, הרב דק"ק דענבורג יע"א. ומפאת אשר יארכו סרעפותיו אשר אין אתי הכנות הזמן להביאו בשלימות על הדפוס, לכן ראיתי קמא קמא דמטי לרשום מעט רשומי דברים לזכרון לנפש הצדיק, וזכותו יעמוד לנו להיות למליץ טוב בעדינו ויבולע המות לנצח כ"ו.

..לכן זה הנפטר ג"כ, הרב הגאון המפורסם הצדיק שאנו עוסקים בהספדא, שהיה מחדש

שער קונטרס ההספד "יגון לב"

אבות דר"נ הנדפס בוויילנא בשנת תקצ"ג, ועל סי' עץ יוסף ויענף יוסף יעוד יוסף [צ"ל: ייד יוסף] על מדרש רבה הנדפס בשטעטין בשנת תר.. [צ"ל: ווארשא תרכ"ז] ועוד על כמה ספרים. ובנו היה הר"י מו"ה יחיאל מיכל ראבינאוויץ מעיר ביזלסק שנפטר בשנת תרמ"ט בן ס"ה שנה בעל סי' יתרועת מלך"י. וראה גם ביחלת אבות עמ' לב. כרגיל אצל רוב רבני האשכנזים חיבב את ההשכלה, ונתן הסכמה ללחבת לסי' ימוסדי חכמה"י ועל חכמת האלגעברא הפשוטה והנשגבה" (ווילנא 1834).

חדושים בפילפולא חריפתא, ושמעתי מהמכירים אותו שלא הניח כמעט כמותו בפילפול ובחריפות ובקיאאות, והעמיד תלמידים הרבה, והיה עושר גדול ותפארת חכמים עשרם, והניח אחריו זרע בירך ה' מופלגים בתורה ובעושר ומפורסמים לשבח, ויכול להמליץ עליו דהתם קאימנא – כי המעמיד תלמיד הגון כאילו אינו מות, והמעמיד תלמידים רבים וחדש חדושים הרבה אי אפשר שלא ימלט שלא יהיו הגונים ויאמרו חדושים שחידש, שיהא נקרא חי בבי עולמות כו".

☆ ☆ ☆

וזה נוסח המצבה שעל קבר הגה"ק מוה"ר יהודה ליב יבטלן⁴⁴:

קול נהי

יהודה וישראל צעקו מעברים
הה ליום! צלמות ולא סדרים
ויש יהודה אהלו בין הקברים
דעת אל ויראת יהוה במסחרים
הקם על לישר ולפרק הרים
כא עמו ספר מלחמת שערים
גנה אור צדקתו לארץ ולחרים
שיח דברותיו כחמה ברים
לתנות קצות דרכיו אין מספרים
מבואר עד צאתו כאור יקרים
הוי! ונהיו מי ישקה העדרים
זעקת שבר, כי באנו עד השברים
לזאת דמע היילו במים מגרים
לעפרו שב גור, ונשמתו בין ישרים
ה"ה הגאון הגדול צדיק וחסיד
קדוש וטהור כק"ש יהודה ליב
במהר"ר שלמה ולה"ה. וי"ג בקו"ט
ביום ג' כ"ג כסליו שנת תרי"ח
תנצב"ה

44. נדפס בסוף הסי' 'בית שלום' בין "נוסחי המצבות" (ובהן גם מצבתו של הגי"ר ראובן הלוי מדינאבורג). אך בקונטרס 'קינת יהודה וישראל' ששם נדפס לראשונה לא נאמר שזה נוסח מצבתו, ושמה אין זו אלא 'קינת' שקונן הספדן על פטירת הגריי"ל – ומכלל ספק לא יצא. (ואם אכן נוסח המצבה הוא זה, ניתן לשער כי המגיד רשי"י מוויילנא הוא שחיברו).

תמצית דברי הספדן מו"ה שלמה זלמן מווילנא בקונטרסו

קינת

יהודה וישראל

אל הלקח ארון אלקים

מנורה הטהורה, גאון ישראל והדרו הגאון הגדול צדיק ועניו, חסיד וטהור, כק"ש מו"ר יהודה ליב במהור"ר שלמה זצוק"ל אב"ד דק"ק דענאבורג ואגפיה... תנצב"ה.

מכתב

דבר לי אליכם, פרי שעשועי קדוש, פאר ישרון, מוכתר בנימוסי צדק, מופלג ונעלה, פאר המעלה, חכם ונבון כ"ש מהו"ר זכרי' שלמה נרו יאיר.

ידי שלום בביתו, רענן בהיכלו. נדרשתי ללא שאלו, אמרתי הנני, לערוך מערכת ההספד, בסיפור תהלוכות קדוש ישראל, אביכם המנוח וללה"ה. אמרתי לנפשי, המכסה אני ממנו

שער קונטרס ההספד
"קינת יהודה וישראל"

ומאחיו הנעלים ברוכי ה', ואשאל מכם מענה לשון, אם ידכם ולבכם יהיה עמדי וזרועכם תכון עמי, לחוק בספר וליתן לבית הדפוס מערכת ההספד הזה, לחלקם ביעקב ולהפיצם בישראל, למען ידעו כל מתור האדם המעלה, בתבל הלזו כאחד מצבא מעלה. וידעתי כי הקטנתי איפת מעלות כבוד אביכם המנוח זללה'ה, כי אבנאו ולא ידעתי, אך לשמע און אשר שמעו אזני, ומעט מן המעט אשר זכיתי לראות, אותם העליתי על הכתב. ואתם פרי קודש הלולים תקחו מועד לתוות על הנייר מתולדות הצדיק אביכם ז"ל, ומכל תהלוכותיו מבואו ועד צאתו, כי מי מאתנו יודע כל זאת זולתכם, ולמי כל חמדת עם ה' לידע זאת בלעדיכם. ואו כאשר תוסיפו כהנה וכהנה, אצרפם ואסנפם במקום אשר יאות לסנפם בקביצת אמרים אלו הערוכים לפניכם, ויחדיו יהיו תמים לעשות נחת רוח לגשמתו הטהורה, אשר אמרי קשטו כאלו יפלו לבות אנשים, ויעשר פרי למעלה ושורש למטה, למען ישמעו ויקחו מוסר לצעוד אחר עקבותיו ולילך ברכיו. והיתה זאת לי לזכרון נצח, להתגולל זכות גדולה כזה (כאשר זכיתי להספידו), ואתם תביאו ברכה אל כתיכם, יקרת נצחי. וימין ה' הרוממה, יראני בנחמה, בעיר אשר ה' שמה.

עבר לעבדי ה' ונפש נענה,

שלמה זלמן בלא"ה מו"ה יהודה ליב זללה'ה

תשובה

זאת היא אשר השיב הגביר הנעלה, פאר המעלה, בן הגאון צדיק יסוד עולם נבג"מ. הועתק אות באות מהכ"י:

כבוד ידידי המופלא, דרשנא וספרנא, פומא ממלל רברבן, ה"ה מהר" שלמה זלמן נרו יאיר.

מכתבו אלי בצירוף כתיבת יד מערכת ההספד על פטירת כבוד מר אבא הגאון זללה'ה הכ"מ, כן בא אלי, וישאל מאתי אך שתיים, אם זרועי תאמצנו לחוק הדברים בספר ולקבענו בדפוס כוון, כן להוסיף על הקודש מתהלוכות הרוממות חיי כבוד מר אבא ז"ל למען להגדיל תבערת המערכה מערכת ההספד. הנני להשיבו, ראשונה, הלא כל אנשי עירנו, כעם ככה הנמצא בה, כל זרע יעקב כבדוהו בחייו ובמותו, אף כי אנחנו בניו אשר נצטוונו ע"פ תלמוד ערוך (קדושין ל"א) ת"ר מכבדו בחייו מכבדו במותו, ואיכבה נוכל לחשות מבלי לתת עור לחוק ידיים רפות ולסייע ידי עושי מצוה; ועל שאלתו השניה לבוא בארוכה להרבות ספורי צדקות מר אבא המנוח ז"ל, אחרי כי נודע בכל העיירות הקרובות והרחוקות אשר השלשה דברים, אכילה שתיה שינה, אשר יתענגו בהם בני האדם – הרחיק נדוד הלאה, ויביא תחתיהם השלשה דברים אשר העולם עומד עליהם, על האמת ועל הדין ועל השלום. אחרי בינוני בכל אלה, דברי הירושלמי (ברכות פ' כיצד מברכין) יאירו לעיני, מרגיאת דלית בה טימא כל מה דאת משבח לה את פגים לה, יראתי פן אכשל ח"ו להקטין ולהגדיל המדה, פן תפלוט עטי נגד רצון כבוד מר אבא המנוח ז"ל, כאשר הטיב ידענו בהיותו בחיים חיותו הרבה יגע עצמו ונתחכם בתחבולותיו, רק למען הרחק מאנשים אשר יכבדוהו ויפארוהו, והיה ערום ביראה מאוד מאוד, נצרה על דל שפתי, ואומר עד פה תבא, זמותי בל יעבר פיי, חוקת הקיצור אשמור. וה' יהי בעזור להוציא לאור המערכה הקטנה, בשם "קִינַת יהודה וישראל" יכנה, למען ישמעו ומלאה הארץ דעה.

ויתברך מאלקי המערכה כחפץ אוהבו ומוקירו, יום ה' ג' ימים לחדש ניסן תרי"ח, פה דענעבורג יע"א.

נאום זכריה שלמה בהרב הגאון מהרי"ל זצוק"ל לה"ה הכ"מ זאלקנר

..בהיותי פה דענאבורג, אחרי אשר רבת שבעה נפשי מגדודי, חרדת אלקים נפלה בעיר כמות גיבורם ונאבד כלי מלחמתם, נצחו אראלים את המצוקים, ותהום כל העיר ויאספו כל אנשיה ואנשי שני העיירות הסמוכים לה ללוותו, אלה מפה ואלה מפה, נסגרו החנויות כי נפתחו לבית בני

אדם, וכרזא קרא בחיל "הברו נושאי כלי ה', כל אשר לא בא במים לא יגע בארץ הקודש"; אנשי החבורה התקדשו וטהרו במים, נשאוהו על כתפם כמשא בני קהת בכתף ישאו. אנשי עיר הישנה אשר רכץ הארי שם בהופיע אורו מבואו מוואלקמיר לפה, צטוו מפי זקניהם ומורהם יכבדו באורים את קדוש ה', יצאו לקראתו ואיש נרו בידו, גם מבין החלונות נוגה הנרות האירו ביום חשך ההוא, כי חשך משחור כל פנים, עד הביאורו למעונו, מעון ארי. התעסקו המתעסקים, רחצוהו וטהרוהו לקדוש ה' וטהור מעדו. המים אשר רחצוהו וטהרוהו, דלוהו כל טהורי לב כי קדשו.

אח"כ נשאוהו היחידייטגולה מאנשי החבורה להובילו לאדמת הקודש, והנה קול המולה נשמע שרצון יראי ה' אשר קרבת אלקים יחפצו ולבם הומה בקרבם, אשר במסתרים נפשם תבכה על הפרר גאון עוהם, להספירו לבכותו ואין מעירם, פיתוני לערוך הספד עליו – ואפת. ובעמדי בתוך קהל עדת ה' חדרתי מאוד: נאדר בקודש, כל העם עונין אחורו מקדש מקודש, ואני אדרש?! שבתי וזממתי, הגדתי מעט, כי מה עז מארי ואני יתוש נוחש. בכו העם הרבה בכו, אח"כ הניחוהו באדמת הקודש. שבנו לבתינו לפנות מנחת ערב, אכלנו מרורות, כי במר נפשנו צמנו כל היום ההוא. והיה ליום השלישי לגנייתו ערכתי עליו הספד גדול וכבר בבית-המדרש דפועלי צדק, שם בכינו וישבנו על הארץ כאבלי ציון, בזכרי גדול הבכיה עדנה רחפו עצמותי, כי בהזכרת נשמתו הטהורה לא נשמע קול הזכרה מקול בכיות העם אשר בכו, עד שבתפלת ערבית בכינו מאוד. והיה בעשרה בטבת אשר סמך מלך בבל על ירושלים, ערכתי עליו הספד בעיר הישנה בבית-המדרש ד'ובתי צדק, גם שם בכינו מאוד, ועשינו הזכרה לנשמתו הטהורה בעת שישבנו על הארץ. ואח"כ ערכתי עליו הספד על הגריות ככל תהלוכות הספרים אשר קדמו. והאחרון הכביר, בבוא יום השלשים לפטירתו הגדתי בתוך קהל ועדה בבהמ"ד הגדול ד'פלאן חדש, כמשפט הראשונים כן היה תהלוכות ההספד הזה, בצעקת שבר ובקול בוכים ובישיבת ארצה, ובהזכרת נשמתו הטהורה.

כל זאת הגדתי לכם, באמת ותום לבי, לא ליקח שם תפארה מזה, כי במה אתפאר? הלא כל החמשה הספרים אשר ערכתי עליו כמעט היו רברים אחרים, וגם דלים ורזים. אך את זאת נתתי אל לבי וששתי כעל כל הון, אשר זכיתי להספירו. וגם מגלגלין זכות ע"י זכאי, כי בעסקי בהספדו כללתי בתוכו להזכיר שני צנתרי דדהאב צדיקים וגדולים, וספנתי קדושי עליו לקדוש ה' מכובד, ותחת שלש רגזה הארץ, ואז עוררתי עם ה' להרגיש בהעדר הצדיקים האלו, והייתי ממזכי הרבים. וזכות הצדיקים יעמוד לנו ולורעינו כל הימים.

והנה כי כן, לזאת אחיל ואקוה למחוללי אם ייטיבו מעשי, ויתני לחן וחסד בעיני בני הצדיק המנוח ולה"ה, הם המה תורניים ונעלים, נטעי נעמנים, זרע ברכי ה' גבירים ונדיבים, ה' עליהם יחיו, וגם יד גיסם הנעלה תכון עמדי, להעלות דברי ההספד בדפוס, למען ידעו נפוצות יהודה

* האחר הוא הרה"ג ר' יקותיאל שלמה זלמן הלוי אבר"ק זאנער ואח"כ וועקסא. שנפטר בערב יום הכי"ט תר"ח בן ע' שנה. מתלמידיו של הגר"י חיים מוואלין (נחלת אבות' עמ' כא). והשני, הרה"ג ר' ישראל מינצבורג מר"ץ בחלק זאראנצע שבוילנא, שנפטר ביום ג' ח' תמוז תר"י בן ע"ג שנה. בילדותו הביאו אביו "הקדוש ר' אליעזר" להתבאר מפי הגרי"א, ואח"כ היה תלמיד מובהק לבעל ה"חיי אדם" (עיר ווילנא' עמ' 49:51; "קריה נאמנה" עמ' 278).

ביער ווילנא' שם מספר כי "בביתו יסד ישיבה לבחורים מובהקים, והמליץ ר' קלמן שולמאן ורעו הפרופיסור דניאל חוואלסאן היו גם כן מתלמידיו, ואינו מכין מה מקום מצא לפארו בשני תלמידים אלו דוקא, שהראשון שבוילנא, שנפטר ביום ג' ח' תמוז תר"י בן ע"ג שנה. בילדותו הביאו אביו "הקדוש ר' אליעזר" להתבאר מפי הגרי"א, ואח"כ היה תלמיד מובהק לבעל ה"חיי אדם" (עיר ווילנא' עמ' 49:51; "קריה נאמנה" עמ' 278).

ביער ווילנא' שם מספר כי "בביתו יסד ישיבה לבחורים מובהקים, והמליץ ר' קלמן שולמאן ורעו הפרופיסור דניאל חוואלסאן היו גם כן מתלמידיו, ואינו מכין מה מקום מצא לפארו בשני תלמידים אלו דוקא, שהראשון שבוילנא, שנפטר ביום ג' ח' תמוז תר"י בן ע"ג שנה. בילדותו הביאו אביו "הקדוש ר' אליעזר" להתבאר מפי הגרי"א, ואח"כ היה תלמיד מובהק לבעל ה"חיי אדם" (עיר ווילנא' עמ' 49:51; "קריה נאמנה" עמ' 278).

בספר מיוחד, ולדברי העיר ווילנא' (עמ' 51) לא קיים הבטחתו. באוצר ישראל (ח"י עמ' 66) וביבית עקד ספרים' (ק' 295) מובא כי שולמאן חיבר ס' "קול בוכים" והוא קינה-הספד במות רבו ר' ישראל מינצבורג, ונפס בוילנא תר"ח-1848. ברם באותה שנה היה הגר"י עדיין בחיים... ונראה שנפל כאן בלבול חילוף עם קהיתוס' קול בוכים' לזכר שני מינצבורג (ווילנא תר"י – בעק"ס ק' 290) שבו נדפסו גם שירים מאת ק' שולמאן.

מהאיש הגדול בענקים, ובנים יולדו הם יספרו לדור אחרון עוז תהלתו, קדושתו ופרישתו. וידעו כי לא אלמן ישראל ויהודה מאלקיו, ותפארת בנים אבותם. או תגל נפשי ואשמה בעמלי, כי דברי אמת כאלו יכנסו בלבבות אשר קרבת אלקים יחפצו, ילקטו כל אחד כפי טהור לבו מתרומות מדותיו ומקצה סנסני צדקותיו. והי' מהטוב הזה ייטיב לכם ולנו כל הימים, עד יבוא המורה צדק גואל תמים...

כל מפעליו וכל צעדיו הכל הקדיש לה', טהור בלי דופי כו' גם האיש אשר לבו קלב האבן המס ימס בשמעו תהלוכות הקדש כל ימי חייתו על האדמה, במיעוט תענוג, במיעוט שינה, פה טהור, לשון חזה, מורה צדק, קולע אל השערה בתשובותיו אשר השיב, ידו הדה בחכמת האמת, לא נשא פני כל (ביו"ט של פסח נתקבצו יחידים-סגולה דפה גבירים ותורניים לקבל אור פניו, וגם אני עמדתי מרחוק וראיתי כולם יושבים על האיסקופא ואינם נכנסים אל ההיכל פנימה. שאלתי, מה זה? אמרו, עתנו מתפלל! שחרו היח"ס את פני בנו השנון והנעלה — אב בחכמה ורך בשנים כ"ש מהר ישעיה נ"י — לשמוע באיוזה פרק עומר. הלך פנימה, ובשפתים נעות אמר לפניו כי היח"ס דפה חוצה עומדים ומבקשים לכוא פנימה. גער בו, ושב באין מענה. אהבת ה' אשר בערה בו בעת תפלתו ברשפי אש שלהבת ירה, הדעיכה אהבת מידעיו ואנשי סגולתו, והלכו כולם לביתם). ועל איש אשר אלה לו נאמר עליו סוד ה' ליראיו ובריתו להודיעם... כי מצניעים מעשיהם בהצנע לכת... אבל "ובריתו להודיעם", ר"ל ברית כרותה מאתו ית' להודיע מעשיהם הטובים וצדקת לבם בכל תהלוכותם לכל יושבי תבל, ועיקר הודעתם הוא לאחר מותם כמ"ש ומצדיקי הרבים ככוכבים לעולם ועד, שאחר חשכת היום אז נראין הכוכבים, כן נרע צדקת הצדיקים לאחר מותם. וזוה תגל נפשי כי על יד תבוא הוכות לזכות את הרבים, בדברי אמת האלו, מאנשי האמת, אשר בכל כחם ונפשם עברו לאל האמת...

קול נדי נרימה במות רועה הנאמן, קדוש אלקים, חומה היה לנו מצר, בצלו חייתי, ותארכנה פארותיו להשיב בתשובות למרחוק, פאר ישרון עדתכם נגע ואיננו אתנו, נטש צאן מרעיתו וסע למנוחות, ואנו באנחות, ה"ה מור"ר גאון עולם משרש תבל, די צדיק! די חסיד! די עני! כק"ש מודה ית' ליב במהר שלמה וצוק"ל, אהה! אבדנו כלי חמדה, עמחי דענעבארג ירופפו, בשמו הקדוש נתרומם אשיותיה, ועתה איננו, עלה אריה מסובכו, בין שרפי מעל שם מעונו, בין אראלי מרום שם רבצו...

הלא אתם ידעתם האיש הזה, כבודו חפץ עליכם, שמש אור צדקתו זרח עליהם, יפעת קדושתו נגה ביניכם. במה מצאתם אותו בביתו, הולך מחיל אל חיל מתפלה לתורה, מספר צעדיו, וכל מעבדיו הקדיש לה'. אי לזאת למה נחשה? ולמה לא נרים קול בכו' אם בחייו נפל אימתו בבואו לבית התפלה, עאכ"כ במיתתו, כי גדולים צדיקים וכו'. ואתם זרע קדוש ברוכי ה' נאמני אל, ומאמינים באמת ברח"ל שאמרו כבודו של חכם בהספרו, והכוונה בזה כבוד נשמתו חופף בינינו בעת הספרו כו', איך לא חסמר כשרנו ופולצות תבעתנו להוריד כנחל דמע...

לבי יחיל בקרבי ואימות מות נפלו עלי, כי באמת לבי יחיל בקרבי לערוך הספר על הצדיק הזה, אך אימות מות וגו' כמ"ש כל המתעצל בהספרו של חכם ראוי לקוברו בחייו, ובמקום שאין אנשים בו כן באמת לא ידעתי מאיזה צד להתחיל במהללו, כעיור יגשש, כן אנכי, אכנהו ולא ידעתי, אהללו ולא אמצא דרך, נפלאים מעשיו מאוד. אך כבר אמר החכם (קהלת ד') ושבח אני את המתים וגו', ר"ל מה שאני משבח את המתים הוא מן החיים וגו', מה שאני שומע מבין החיים, אשר מפיהם יוצא אמר אמת הללו, כי אין איש אשר לא יענה אחריו קדוש קדוש, טהור טהור...

ועתה פקחו עיניכם ושימו לבבכם על האיש הקדוש הזה, אם לא תמצאו בו כל המעלות הנכבדות אשר נאמרו בקדוש, קדוש בתורתו, קדוש בתפלתו, פרוש בכל מיני פרישות, דברות

קדשו ממקום קדוש יהלכו. התורה עקמה כמה אותיות שלא לכתוב דבר מגונה, בצעדיה הלך בעקבותיה דרך; אחר עיונו בשאלות איסור והיתר אשר באו לפניו, צידד בעומק הגיונו למצוא היתר לדבר, אך כאשר עמדו לו מנגד חבילי הספיקות המראים פנים לאסור בדבר, מרגלא בפומא הוה לדבר בשפה רכה: "לא אכזב לכם, אין בדעתי להכשיר". השואל הבין שאין דעתו להתיר בדבר והלך לו. צעיר לימים הבא אליו – כבדוהו כזקן מלא ימים. מאס בחיי הבל, לא נהנה מהעוה"ז. אכילתו ושינתו היו אך להחיות נפשו. העמיס על שכמו לסבול סבל משא העם דק"ק דענאבורג וכל אנפיה, כל הדבר הקשה יביאון אליו. מי שהשיג מכתב תעודה ממנו על הוראות, האיש הזה הונף והורס באיזה עיר למורה ערק. גם במועצות ודעת מכל נפש וצר אליו נגלו, אמר ויהי. העל זאת לא תרגז הארץ ויחרד לב אנוש, אמרתי הן האדם הלז היה בתבל כאחד מצבא מרום במרום...

כן עליו יצעקו, אנה נמצא איש חמדות כמוהו? יפלא וישרד עמקים, ידעני דת ודין יצעקו מעברים, מי יגיד לנו תעלומות חכמה? ידעני ומכיריו בעצתו הנבונה, מי יתן לנו עצות אמונת אומן כמוהו? ה"ש אבל יחיד עשי לך מספד תמרורים – לשון רבים, מחמת שההספד נחלק לכמה וכמה זעקות שבר, כאמור...

ובכן מה נהדרו אנשי דענאבורג בנגה עליהם הליל בן שחר, בהופיע עליהם אור קדוש ה', לאורו הלכו כל שומעי שמעו, כלילת פנים היה, בעת הצדיק ביופיו חזו עינינו...

תלמיד חכם שמת מי מביא לנו תמורתו, לא די שלא נמצא חליפתו – שהוראתו על הטוב ממנו – אלא אפילו תמורתו בכמה מדריגות מטה מטה ממנו, כהוראת חיבת תמורה שהוא ממיר על הגורע ממנו. אהה! "אין אשכול" איש שהכל בו, "אבר חסיד מן הארץ" מן הארץ לברה נאבד, "ישר באדם אין" באדם אין אבל בין מלאכי אלקים שם משכנו, בנה שאנן שם רכצו, תקע אהליו מאתנו ויעל יהודה בערפלי טוהר, בין שזאני שוק, תנצב"ה...

ואיתא במסכת פאה פ"ו כל זית שיש לו שם בשדה, אפילו כזית הנטופה בשעתו, ושכחו אינו שכחה. בדי"א בשמו, ובמעשיו, ובמקומו. ר' יוסי אומר אין שכחה לזיתים. בשמו שהיה שפכני או בישינו, במעשיו שהוא עושה הרבה, במקומו שהוא עומד בצד הגת או בצד הפרצה...

הה! דל כבוד התורה! אויה! דל כבוד ישראל, במה נתנחם? איך נשכח על יפה פרי הוית, הלא "בשמו" היה נודע יהודה שהי' "שפכני", איך שפך תפלתו הזכה מדי יום ביומו, ולא עבר יום שלא התפלל בו עד חצות היום בקרשה וטהרה וכוונת הארז"ל, או "בישינו", מי לא לבש בושא ויעט כלימה בהציצו על שקדית עבודתו הקרשה ותורתו התמימה. "במעשיו", כמה גדולים מעשי יהודה גדלו מספור. "במקומו", שוטטו בחוצות דענאבורג ואנפיה אם תמצאו איש אשר לא יאמר אחריו קדוש! טהור! "שהיה עומד בצד הגת או בצד הפרצה", כל נפש צר ומצוק בפרץ בו פרץ ח"ו מכל דבר, אם עד יהודה לא בא, עצתו היתה אמונה, דבריו לא נפל ארצה ח"ו...

משובח ומפואר מאד להעלות זאת על הכתב כי בני המנוח הצדיק דפה הפילו גורל על העזבון הגדול אשר הניח אחריו ברכה, ואל יעלה על זכר בנאי אולי העזבון הוא מהבלי המדומות מרכושו וקנינו, לא לא! כי בניו התורניים והנעלים ברוכי ה' המה, ומברכת אביהם הצדיק נתברכו בכל, ושמן נודע בין הגבירים הגדולים בעשרם ואשרם. אך הפילו גורל על מלבושי הצדיק אשר גם לבש בחיים חיותו. וברוב עז והון ראש האחים נרב לבו הטוהרה ליתן לאחים הצעירים (כמה לא נתברר לי) שהוא יזכה לירש תפילין של רש"י ושל ר"ת, אבל לא נח דעתם להמיר קדש בחול, ופיסו. ונשמע אשר פיור ליתן מעות עבורם, הוא זכה בהם. וגם עם חתנו הנעלה הפילו גורל במה יזכה. וכולם זכו משלחן גבוה, ותיקר זאת בעינם בצנצנת המן אשר היה למשמרת.

הדרור! אתם ראו, שמעו וקחו מוסר מעלילות מצעדי האיש הגדול הזה, עמל בתורה ועבודה

כל ימיו, נתן נפשו לה'. קנה שם טוב בעולמו; ואיתא במדרש ע"פ שם משמן טוב, תני שלשה שמות יש לו לאדם, אחד שקראו לו אביו ואמו, ואחד שקראו לו אחרים, ואחד שקרי לו בספר תולדות, ובא שלמה ופירש טוב שם משמן טוב ע"ש. והנה שמו הקדוש שקראו לו אביו ואמו ידוע לכל בשם יהודה ליב וצ"ל, והקרי בספר תולדות ברייתו, אך בשמו שקראו אחרים נקרא בפי כל בטלן – הוא נאה לשם הזה ושם הזה נאה לו, כי ביטל כל חמדת עולם, ונפשו לא חיה ממחמדיה אך ההכרח לחיותו. ביטל עצמו, והפקיר כל מהותו לעבודת ה'.

ועתה נשים קצני למילין, ובאנו לסוף דבר. ואיתא במדרש קהלת, סוף דבר הכל נשמע, סוף דיבורו של אדם הכל משמיעין את מעשיו, כשר היה פלוני זה, ירא שמים היה פלוני זה, אתון ושאלון לשלמה סופי דכולה מה? אמר להם סוף דבר, שבשעה שאדם נפטר מן העולם הקב"ה אומר למלאכי השרת, ראו מה הבריות אומרים עליו, כשר היה, ירא שמים היה פלוני זה, מיד מטתו פורחת באויר, ע"כ.

הנה עשינו כמצוה לנו מפי חכמינו, לא סרנו מפקודתם, הרגשנו הרגש מפנימיות לבנו אשר שמנו געגועינו עליהם, בכינו הרבה בכי, ספרנו אותם מספר מר, גם ישבנו לארץ כאבלי ציון, ותחת קריעת בגדינו קרענו את לבבנו, באמת ותום, תהלותם וצדקתם אמרנו לבל, ואולי מעטנו אפת ישרם ואשרם, כבוד תורתם, אל יחשב לנו לאשמה, כי דל כח בינותינו, ותקצר יד שכלנו, ונסגר פינו לפרוט אותם. וגם הם ימליצו טוב בעדינו כי העלימו בהצנע מעשיהם, ובהות עינינו לא יוכלו הבט באור שמש צדקתם. אך לפניך הכל נגלה, אין נסתר מנגד עיניך, בחנתם צרפתם...

וירמיה הנביא ע"ה אמר אז תשמח בתולה במחול בחורים וזקנים יחדיו, והפכתי אבלם לששון ונחמתיים ושמחתים מייגום כי שהנחמה תהיה "מייגום", כפי ערך היגון. והנה אנחנו הרבינו תוגה ואנחת לב על העדר הצדיקים, ועתה נקוה לנחמות לבנו ומחץ מכותינו ירפא, ויגדור פרחות עמו ב"י, א"ס.

עד כאן קיצור הקונטרס "קִינַת יהודה וישראל"

משפחתו ותלמידיו

אביו של הגאון המחבר, הוא הר"ר שלמה זאלקינד. לא ידועים לי פרטים כלשהם אודותיו, וכן האם קיימת זיקה משפחתית בינו לבין משפחת זאלקינד הידועה בוויילנא (שגם ביניהם היה נפוץ השם שלמה). ידוע גם כי אה היה לו לגרייט.⁴³

שלשה המה בני הגרייט,⁴⁴ ובת (שאישה נזכר בקונטרס 'קצת יהודה וישראל'); האחד מו"ה זכריה שלמה (הוא שהחל בעריכת הספר, ובנו מו"ה יצחק דוד זכה לברך על המוגמר ואף הוסיף עליו את קונטרסו הגדול 'זאת ליהודה'), השני מו"ה אליה והשלישי מו"ה ישעיה – שאף הוא השתתף בהכנת הספר וגם הוסיף בו קונטרס חידושים משלו.

כל הבנים נתברכו בתורה וגדולה במקום אחד. אודות הר"ר זכריה שלמה ידוע כי למד אצל הגי"ר איצעלע בשיבת וולאזין,⁴⁵ ולימים עסק עם המלכות בעסקי קבלנות שונים, באספקת מזון לצבא ואף בבנין. אירע שהצאר ניקולאי הראשון ביקר בדינאבורג, ובעטיו של בנין שבנה ר' זכריה שלמה הני"ל במבצר העיר ולא הוטב בעיני המלך – גזר עליו גזירה ר"ל והוטל לכלא. הדבר אירע בחיי אביו הגרייט, וכשבאו אליו בבהלה והודיעוהו על כך, הפטיר כלאחר יד: "בן אדם הוא ויתנחם... מיד יניחוהו..." – וחזר מיד לתלמודו. ואמנם תוך זמן קצר שוחרר הבן.⁴⁶

הרה"ג מו"ה ישעיה – צעיר הבנים – קיבל עליו (בשנת תרמ"ו לערך) את רבנות חארקאוו, בעת הדפסת הזכר 'יהודה' בתרמ"ט היה עדיין בחייו, אך לא האריך עוד ימים רבים.⁴⁷

☆ ☆ ☆

הבאנו לעיל מדברי הספדן כי הגאון המחבר העמיד תלמידים הרבה, ושנים מתלמידיו הגדולים של הגרייט ידועים לנו בשמותם:

"מו"ה חיים [וויילער], הרב הגאון הצדיק החסיד שהיה אבד"ק פאנדעל פלך קאוונא, נפטר תרל"ג ז' אדר בן ע"ב שנה... תלמיד של הגאון הגדול מו"ה יהודה ליב זאלקינד אבד"ק דווינסק".⁴⁸ לעיל כבר הובא (משו"ת 'ציוני') כי בשנותיו האחרונות של הגרייט היה הוא שעמד תחתיו בעניני גיטין וכד'. בשנת תר"כ מצאנוהו פעיל במערכתם של החסידים למינוי רב

45. בידור רבניו וסופריו לרביצ' אייזנשטט (נ.י. תרס"ה, עמ' 51) מובא כי ר' חיים שמעון ניהויער נולד בדינאבורג בשנת תרל"ב, חונך על ברכי התלמוד והחסידות, ואביו הר"ר משה יהושע – שהיה ממשפחת האדמו"ר מקאפוטס ובן אחיו של הגאון ר' יהודה ליב זלקינד הנודע בשם 'ר' ליבילע בטלי' – למדו גפ"ת וגם ספרי קבלה וחסידות. ע"כ. עוד מצינו ב'המגיד' (י' שבט תרכ"ז) את הסוחר ה' זלמן זאלקינד מדינאבורג – ואינו ידוע למי ליחסו.

46. בישמעות וסיפורים (ח"א עמ' כט) כותב אודות ר' ליב בטלין מדענעבורג (שנתקרב בצעירותו לאדמו"ר האמצעי מליובאוויטש), וחמשה בנים היו לו, האחד מהם ר' אהרן יעקב מקריסלאווע, וצעיר האחים שהיה חותנו של ר' ישראל נח (אצקעוויץ) רבה של פאנעמונק (ואח"כ רבה של קופישאק – הי"ד). ע"כ. – וברור שנפלה טעות בשמותו. והנה ר' ישראל נח הני"ל היה חתנו של חר"ח ר' יצחק משה מפאנעמונק, בנו של חר"ח ר' חיים מפאנעמזל – שהיה תלמידו של הגרייט בטלי' ואולי מכך נשתבשה השמעה ונתבלבל היחס.

47. 'בית שלום' (עמ' סו).

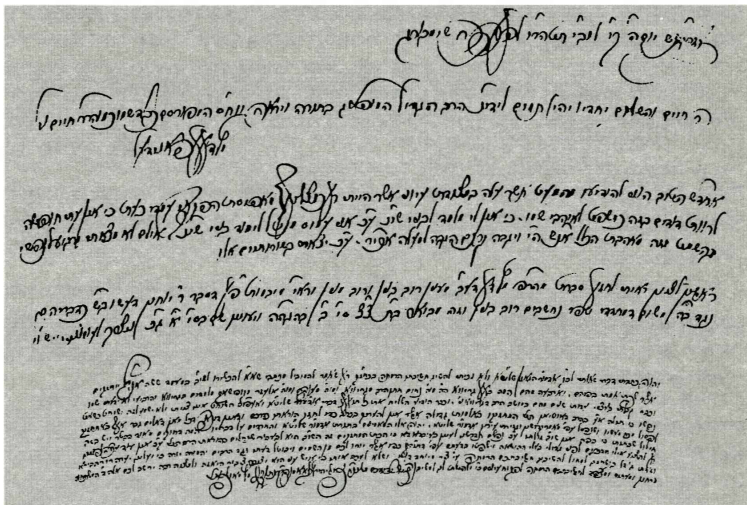
48. ראה סיפור הדברים באריכות בילקוטי סיפורים: עמ' שס, ובקצרה בילקוטי רשימות ומעשיות: עמ' סז. לפי המקור הראשון 'יהודה' ר' ליב בטלין ז"ל הני"ל לא היה בא לביתו כל ימי השבוע, והי' לו חדר ב'היכ"ס' והי' יושב ולומד, ולא היה בא לביתו כ"א בשב"ק, ואשתו הרבנית באה לב'היכ"ס וסיפרה לו. אבל במקור השני נאמר כי בשבת אירע מעשה ביש זה. וראה גם בסי' 'בית שלום' עמ' סא.

49. ראה 'העבר' כא (תשל"ה) עמ' 202-203.

50. שהי"ג השלישי. בנו הוא הגה"ח ר' יצחק משה [קודש] הרב דפאנעמונק (ראה הע' 44). מ' ליפסון בספרו 'מדר דר' (ח"א, ת"א, נ.י. תרפ"ט, עמ' 297) מביא כמה סיפורים אודות צדקתו עם חבריו.

חסידי בוויילקאמיר (ראה הע' 14). רגלים לדבר כי יש לזקוף לזכותו חלק ניכר מחעובדה שאותו איזור היה מעין "מובלעת חסידית" בלב-לכה של ליטא המתנגדית, ובמקווי"א נאריך בזה אי"ה.⁵¹

תלמיד נוסף – ומפורסם יותר – הוא הגה"ח ר' נפתלי הירץ קלאצקין "שהיה מפורסם בתורתו ויראתו, בשקידתו וצדקתו. נולד תקס"ב (בדינאבורג, לאביו הר"ר נתן בן הרה"ג ר' אליהו סו"ד דמתא). והיו מתלמידי החת"ס זצ"ל, שלמד במשיבת הדקדושה שלש שנים. ואח"כ שמש הרבה גאונים ונדיקים, ויצק מים שבע שנים על ידי הגאון המפורסם ר' יהודה ליב בטלן מדינאבורג זצ"ל, וגם זכה לשמש את הגאון בעל 'צמח-צדק' זצ"ל, והגאונים האלה סמכוהו להורות ולדון.⁵² קרוב לעשר שנים כיהן ברבנות אושפאל (פלך קאוונא) ושלשים ושבע שנים ישב על כס הרבנות בשימבורג (פלך קורלאנד). נפטר ב"ח שבט תרנ"ד.

פתיחת מכתבו של הגר"ח קלאצקין אל הגר"ח מאמנידעל, וסיום מכתבו אל רבני דינאבורג

בשנת תרנ"ז נדפס בווארשא "קונטרס ראשון" מספרו שו"ת 'אילה שלוחה', ובשנת תער"ב נדפס (שם) הספר בשלימותו – ובראשו הקדמתו (הבלתי גמורה) של הגאון המחבר הבנויה על ס' היתניא' ועוד דרושי דא"ח. בספר זה נדפסו שו"ת שהיו לו ע אדמו"ר הג"צ ובנו אדמו"ר מוהרי"ג מנעזין, וכן תשובה מרבו הגר"ל (ראה בספר שלפנינו ס' יו').

51. מסופר עליו כי לבד משיעוריו הקבועים בגי"ת ופוסקים לא הכיט בשום ספר אחר לבד מה'יתניא'. פעם בא מוכר-ספרים לביהכ"נ, ושטח את ספריו לראוהו על השולחן. אחד הספרים משך אליו את מבטו של ר"ח. כמנהג הימים החם הספרים נמכרו בלתי כרוכים, וגם גליונותיהם לא היו חתוכים. פתח ר"ח את הספר, פרש את גליונותיו לרווחה, וכך עמד ועיין בו שעה ארוכה בהעמקה רבה. כמה מהבעלי בתים שידעו כי רבם אינו מוצא ענין בשום ספר לבד מה'יתניא' חשוממו למראה עיניהם, והשתוקקו לדעת מהו הספר שכל"כ מושך את לבו של הרב. כשקברו לראות נוכחו לדעת כי אמנם אין זה אלא ספר ה'יתניא'... וכלי"כ היה חביב בעיניו כאילו לא ראהו מעולם, ולא יכול היה להתקע ממנו! (ע"פ רשימתו של הרח"ח ראי"א אקסעלארד ביחב"ד בולעטין, נ"ו. אלול תרצ"ו).

52. 'אהלי שם' לרש"י גאטליב (פניסק תרע"ב, עמ' 196).

"מעוררו הצטיין בשקידתו ויראתו בהתלהבות עצומה, כאשר קיבל מרבותיו מהאדמו"ר בעל 'צמח צדק' זצ"ל ומהגה"ח ר' הילל מפאריטש זצ"ל והגה"ח ר' אלי יוסף (ריבלין) מדריבין זצ"ל.⁵² יוכשהרית בירתה עפ"י דרך החסידות, לא זו מלחבב דה"ק ולא מש מאהלו, לדרוש דרושים נלהבים אשר התלהטה נפשו לדבקה בה, ודרש דרש הרבה מדי שבת בשבתו ומדי חדש בחדשו, ואף גם לרבות לילי ועשי"ק ומוצש"ק, להורות לכל איש מישראל לפי ערכו דרך וסדר העבודה, ולעורר את לבם לתשובה. ורבים השיב מעון, נטע דא"ה בלב רבים מהסרים למשמעתו, והזריח אור בתוך עומק לבבם, נקודת האמת."⁵³

בתחילת שנת תרי"א נסע לדינאבורג. מחמת שלא רצה לצער את זוגתו לא גילה לה מראש כי נסיעתו זו היא למשך כמה חודשים, ודבר זה התברר לה רק ממכתב ששלח משם כעבור זמן מה. במכתבו מבקש הוא ממנה בין השאר שתשלח לו "שולחן ערוך מאדמו"ר נ"ע היינו הלכות פסח, און דעם גוטין ביכעל תורות אפערטילדיקען אין געלע מארמעראווע פאפיר גיבונדיג" – כרך החסידות המשובח, והוא בגודל רבע הגליון, ומכורך בנייר "ש"ש" צהוב... יתכן ומטרת הנסיעה היתה כרוכה בשימוש ובקבלת סמיכה מהגרי"ל – כי "מי שהשיג מכתב תעודה ממנו על הוראות, האיש הזה הונף והורם באיזה עיר למורה צדק" (כדברי הספדן ב'יקנת יהודה וישראל') – ולפי אחת הגירסות אכן בשנה זו קיבל את משרת רבנותו הראשונה בק' אושפאל.

בשנת תרי"ב – קרוב לתחילת כהונתו בשימבורג – משיב הוא משם תשובה לעמיתו (המבוגר ממנו) הגה"ח ר' חיים מפאנידעל, שבה מצדד הוא בזכותם של החסידים דוילקאמיר למנות להם רב מקרב אנ"ש. לדבריו נזקק הוא לשאלה זו אף כי אין עתותיו בידו – "אולם לא מצאתי מרגוע לנפשי בהשטט מזה, מאהבת הכלל אנ"ש, ה' ישמרם ויגביה קרנם הגבה למעלה אכ"י"ר" (ראה הע' 14).

★ ★ ★

תעודות והסכמות

הסכמה לס' 'עמק הלכה' מאת הג"ר זאב וואלף הלוי אבד"ק זעטיל (ווילנא תרי"ב-1845):

הן עובר עלינו איש נכבד לישורון, רב ומורה לעדתו, ה"ה הרב המאוה"ג החו"ב כ"י כ"ש מוה' זאב וואלף הלוי נ"י, כי חיבר מחברת הקודש ליבונג דשמעתא אליבא דהלכתא, וידיו רב לו לפלפל בסוגיות השי"ס ראשונים ואחרונים להעלות מרגניתא טבא, ומכותלי מכתבו ניכר כי מלא כריסו דינו טבא ולשוטט בים התלמוד והפוסקים. ע"כ כל מן דין סמוכו לו לעשות לו תימוכין להוציא מחשבתו הטובה לאורה בהדפסת הספר הזה. ומצוה על כא"י"א לקבל הספר הזה, כי מחשבה טובה מצורף למעשה, כי ימלא ידו בהדפסת הספר הזה עם תוספת דינים. ועת לקצר.

נאום **יהודה ליב בלא"א**
מוה' שלמה **זלקינד** זלה"ה
פה ק"ק דענעבארג

53. מהקדמת בן המחבר ל'אילה שלוחה' (ווארשא תע"ב). בפתחת המהדורה הראשונה של 'האילה שלוחה' הדפיסו בני המחבר את תולדות אביהם כפי שנתפרסמו בשעתם ב'הצפירה' (כ"ח שבט תרנ"ד), ובפרטי השנים אין התאמה בין האמור שם לבין האמור במהדורה השניה והאמור ב'אהלי שם'. ואכמיל. מהצפירה נעתק גם לידור רבניו וסופריו (ווילנא תרס"ב, עמ' 32), ולשה"ג השלישי. גם בתולדות ישיבת היהודים בקורלאנד לר"ל אוצניסקי (פערטרוקוב תרס"ח, עמ' 154) התבסס בעיקר על מקור זה, אך שם עליו נוספות.

הספר 'זכר יהודה'

בשעה שנגשו בני הגאון המחבר לאסוף את הכתבים המונחים בעזבון אביהם ולהכניסם לדפוס, נדחמו לראות כי לא נותר אלא חלק אפסי מהמון התשובות שהשיב בחייו, וגם בחלק זעום זה מעטות הן התשובות השלימות — הן מחמת שעוד בחייו שלטו בהן ידי זרים ושימוש בכליהם, ואף כי אחרי מותו, והן כתוצאה מהעובדה שהגריי"ל לא השאיר אצלו העתקות מהתשובות ששלח, ואשר נמצא בביתו הן התשובות שנתעלמו מן העין קודם שנגמרה מלאכתו (כמסופר לעיל).

דבר זה ריפה את ידיהם מן ההזדפסה — "כי מה יותר זה לפני חכמי הדור מגילה חסירה.. ומה גם כי ישנן תשובות כאלה בתוכן אשר פסק ההלכה לפי דעתו הטהורה לא נודע על נכון באשר לא נגמרו".⁵⁴

פנו הבנים במכתבים לכמה רבנים שידעו כי זכו להחליף שו"ת עם אביהם, ובקשו לקבל מהם את תשובותיו של הגריי"ל. אך פנייתם זו לא ענתה על המבוקש, ורק רבנים ספורים נעתרו לתחנוניהם. עקב כך פרסמו הבנים "קול קורא" נרגש בכתה"ע הווילנא "הכרמלי" (בתאריכים י"ט כסלו ו"י טבת תרכ"ב), שבו התחנונו ואף דרשו מהאנשים המזויקים בכתבים שלא ימעלו בהם מעל וישיבו לבני המחבר. והנה לפנינו אותו כרוזא דקרא בחיל:

קול קורא

אנחנו בני הגאון הגדול הצדיק המנוח מוה"ר יהודא ליב זאליקנר זצוק"ל שהיה אב"ד רק"ק דינאבורג מבקשים את כל חכמי וגדולי הזמן אשר התענגו לשמוע תורה מפי אבינו ומפי כתבי יד קדשו, ונמצא אצלם איזה ממכתביו בחדושי תורה ובשו"ת, שיהיה משובם לנמול חסד של אמת עם נפש מרן אבינו ועמנו להשיב ולהריץ את כל הנמצא לידינו במשך חרש ימים למען נשימם נוספות על רובי תורתו של מרן אבינו הנמצא בידנו, ונציא לאור את כל חמדת דבריו בשלימות, לזכר שם מרן אבינו זצוק"ל, וחבותו תנן עליהם, אולם האנשים האלה אשר ירענום כי רוצים למעול מעל בכתבי אבינו, ולא פנו אל דברינו במכתבינו אליהם ולא ישמעו ג"כ לקול הקורא מראש הכרמל, יסלחו לנו אם נהיה מוכרחים לפרסם שמוותיהם ברבים, למען ידע ישראל, והננו פותחים בשלום ושלוה על כל ישראל.

} בני הרב הגאון מוהררי"ל זאליקנר, —	נאום זכריה שלמה
	נאום אליה
	נאום ישעיה

דינאבורג ג' ב"ד מרחשון תבר"ך.

54. לעינינו לא רק מחמת אישלימותן של התשובות אין בכתבי הגריי"ל הלכה פסוקה. וקרוב בעיני לומר שהיו אלו שיטתו ודרך לימודו שמענו ממנו לעתים להגיע לכלל החלטה והכרעה בין חסידיקות, שגבור והלכו ככל שהעמיק

ספר

זכר יהודה

והוא

שאלות ותשובות מהרי"ל במלן
על דינים השייכים לארבעה חלקי שיע.

מאה

כבוד הרב הגאון האמיתי המפורסם בכל קצוי ארץ. אייה דבי
עילאה. חסידא ופרישא. עמודא דתורה. עדה. מפת הדור והדור. גור
ישראל ותפארתו. רשכבה. גדול מדבן שש. אבי אבי רבב ישראל
ופרשיו. כדנא ורכנא מוהיד יתודה לוי ולקנר וצל. הגודע בשערס
בשר. לוי במלן אשר ישב על כסא דרבנות בקק ווילקמור
ודענעבורג ושה מעורחו בכוד :

יצא לאור

עוד ידו גבר תחביר

יצחק דוד בלאז הודנוכר ר' זכריה שלמה נע ולקנר

ברדימשוב

ברפוס של יעקב שעפמיל

שנת. יק. דבן בשנת תרע"ג דבריהם הן זכרון זצ"ק

ЗЕХЕРЪ І БРУДА

т. е.

Отвѣты на вопросы по Религиознымъ Дѣламъ.

БРДІЧЕВЪ

Въ Типографіи Я. Г. Шефтеля.

1889.

גם הפעם נגרם להם מפח נפש: "קולנו במכתבי העתים היה כקול קורא במדבר, ולא היה לנו שום מענה מאתם". וכשנאשו מלקבץ את התשובות הנפוצות בירכתי ארץ כמעט ומשכו ידיהם כליל ממלאכת ההדפסה, עד כי גבר רגש האחריות על החששות המרובים: "היתכן כזאת לעשות כלה גם ליתר הפליטה מכתבי מר אבא הגאון נ"ע, מבלי השאיר לתשובותיו שם ושארית על פני האדמה, ועד נצח לא יראו אור"? וגם אם אין בתשובות אלו הלכה פסוקה – "אולם בכל זאת די בהן להחכים את התלמידים, וגם חכמים יראו את דעתו הרחבה וסגנון שקלא וטריא שלו בתלמוד ויוסיפו לקח, וכאשר יעצמו גם מעט מדבריו יהיה בניהם כדבש למתוק ותאורנה עיניהם.. ישתעשעו החכמים בו, ולאורו ילכו כל החכמים הצמאים לדבר ה', ויתפלאו איך דרך איש מופת הדור בים התלמוד ולכו קלב הארי וישימם כמרחקה עוקר הרים ומפרק סלעים, וממנו יראו וכן יעשו התלמידים לירד לעומקה של הלכה בסוגיות השי"ס על פי דרכו, לפלס בשכל הישר את כל דברי חז"ל העמוקים".⁵⁵

הרבנים שנתנו הסכמותיהם להדפסת הספר נזקקו אף הם לתופעה חריגה זו של "שאלות ותשובות" שאינן מוכרעות לפסק הלכה, והכיעו דעתם איש בסגנונו: "ואם אמנם ברוב תשובותיו לא החליט הלכה למעשה, אולם ברוב בקיאותו וחרפותו וסברותיו הישרות והנכוחות כל רואיהם יאירו עיניהם וישמעו החכמים ויוסיפו לקח להגדיל תורה ולהאדירה.. להאיר עיני חכמים ולפתוח לב התלמידים בתורת ד' ולפתוח להם שערי אורה להבין דבר מתוך דבר" (הגר"י אפרתי מברדיטשוב); "ואם כי יש בו דברים נראין כמו מהדורא קמא, אבל ההערות נפלאים ומעוררים לב נבון בפתחו של מחט ומיוסדים על אדני אמת לאמיתה של תורה" (הגר"ד אורטינבורג מברדיטשוב – וחשווה לדבריו של הגר"א מקאזונא בהסכמתו: "וחיבור היקר הזה הוא מתוק לחיך ועל קו האמת הוא בנוי"). ולדעת הנצי"ב מוולאז'ין יהיו דברי המחבר דוקא "למאורות להולכי מחשכים בעומק תלמוד בבלי ואינו רואה הלכה ברורה".

עשרות שנים חלפו מהסתלקות הגאון המחבר ופרסום ה"קול קורא" הנ"ל, והכתבים עדיין היו מונחים כאבן שאין לה הופכין. עד שקם נכדו הג"ר יצחק דוד וקירב את הרעיון הנשגב למעשה; במאמץ נוסף הצליח להשיג עוד כמה תשובות בודדות, החל בעריכת הכתבים לדפוס, ובשיתוף פעולה מבורך עם המגיה הר"ר יעקב אלקער (שהוסיף מראי-מקומות וכמה הערות) הביאו את הספר לידי גמר, ונדפס בברדיטשוב בשנת תרמ"ט (בתוספת מרובה מחידושיהם של בן המחבר ונכדו).

בחקירותיו בשיטות השי"ס [וכעין מ"ש הגה"ק בעל הדברי נחמיה' על עצמו: "אלא השלמתי הענין ואין אצלי דבר ברור עדיין בשיטות הפוסקים, וכמעט שהנחתי הדבר כמו שהי', והעתי לתכלית הידיעה (שלא נדע) כמנהגי על פי הרוב, עכ"ז הרי אמרו עליך המלאכה ולא לגמור כו"י (שו"ת יו"ד סי' כ"ב בתחילתו), "לא שיערתי שהי' נצרך ונחוצ למעשה, וכידוע שאיני מסוגל למעשה" (שו"ת אהר"י סי' ל"ב)]. וכך מצינו גם בחלק מתשובותיו הגמורות שהוא מדגיש לפני הרבנים השואלים כי עליהם מוטלת המלאכה לגמור את העיון והפסק: "הדברים האלה נכתבו בחפזון.. וגם נכתבו בעי"פ כמעט בלא עיון, וגם מכבוד ידידי לעיין ה"טב" (עמ' עט), "ועתה עת לקצר.. ועיין רומע"כ ה"טב ולפלט" (עמ' קכז), "ומפני כי אין לי פנאי ע"כ נכתב המכתב הזה בקיצור ובדילוגין.. ועכ"פ בהא סליקנא. אחר העיון שעינינו כבודם ועוד מופלגים" (עמ' רמח), "כתבנו רק ברמיה ולא כתבנו פסק הלכה, רק לעורר את מעלתכם כמה לפלס" (עמ' רנב). אפשר גם שבדבריו החוזרים ונשנים על העדר העיון בספרי הפוסקים (כדלעיל בפנים) התכוין הגר"ל להורות לרבנים השואלים שעינינו במוסקים ולא יסמכו רק עליו. [וכאן המקום לתמוה על השמיעת שבילקוטי ספורים (עמ' שס): "אמרו עליו על הרה"ג ר' ליב בטלן ז"ל הנ"ל שכל השי"ס הוא אצלו כמו תיכף לאחר העיון" – ואולי לא נאמרו הדברים אלא לענין בקיאותו המופלגת ברחבי השי"ס וכאילו זה עתה למד את חסגיה. אבל סגנון כתיבתו מוכיח עליו כי העיון וההעמקה נעשו בעת הכתיבה, ובכל עת היו בעיניו כחדשים].

⁵⁵ הקדמת בן המחבר. וכבר הבאנו לעיל מהקדמת נכד המחבר המקוה כי שיטת הלימוד של המחבר תועדד את הרבנים "לצלול במעמקי ים התלמוד להעלות פניני ההלכה אך ממנו", ולא כרבים הפוסקים רק מהשי"ע ואינם חוקרים את מוצא ההלכה מן השי"ס.

משפט המהדורה החדשה

עיקר מעלתה של המהדורה הנוכחית היא כמובן בתשובות הרבות שנוספו בה. ותוספת זו אינה כמותית בלבד אלא איכותית – מאחר והודות לתשובות אלו מתבררים ומתלבנים דברים שנעלמו מידענות עד כה, ונחשפות פרשיות חדשות במלחמותה של תורה. כגון השאלה שנידונה בסי' לח"מב והעסיקה בשעתה את גדולי הרבנים שראו בה מעין השאלה המפורסמת בשם "הגט מוויטא", והגר"ל שעמד קרוב למרכז העניינים החליף כמה תשובות עם הגאון בעל ה"נודע בשערים" – ומכל זה היתה לנו במהדורה הראשונה רק תשובה קטועה אחת (סי' מא כאן – לשעבר סי' מ) שלא שיקפה את מהלך העניינים, ונושא השאלה לא היה מחוור לאשורו.

או סי' נ (סי' כב במהדורה הישנה) שהוכתר בעבר בכותרת "איילונית שלא הכיר בה וכן אלמנה לכהן גדול שלא הכיר בה – אם צריכה גט" – והענין כולו נראה כפלפל בסוגיות השי"ס שדבר אין לו להלכה ולמעשה. והנה מצאנו שפלפל זה אינו אלא חלק מתשובה ערוכה של הגאון המחבר, בשאלה חמורה שהעסיקה גם את גדולי הפוסקים כאדמו"ר ה"צמח-צדק והגר"ר יצחק אלחנן מקאזונא, ומתוך תשובותיהם (שנדפסו כאן גם הן בסי' נא-נב) עולה כי היתה בנושא זה חליפת שו"ת עניפה בין הגאונים הללו, ואור חדש נשפך על הענין כולו: למדים אנו מה היתה דעתו של הגר"ל, במה חלקו עליו ומה שהשיב על חלק מדבריהם.

וכגון סימנים כביכג הנותנים לנו תמונה ברורה ומלאה משאלת עגונה והשו"ת שהורצו בענין זה, בעוד שמהמהדורה הישנה (סי' כז) קבלנו תמונה חלקית וקטועה שאינה להלכה.

וזאת בנוסף לשו"ת שלא היה להן זכר כלל במהדורה הראשונה, ובהן שתי תשובות שנסלחו אל אדמו"ר ה"צמח-צדק וחילופי השו"ת עם בעל היבגדי ישיע.

בכמה מקומות הוספנו הערות לדברי הגאון המחבר מאשר מצאנו בספרים שעסקו ופלפלו בדבריו, אך הערות החתומות בשם "המגיה" הן מהנדפס כבר במהדורה הראשונה.

נוספו גם ציונים לספרי שו"ת של פוסקים אחרים שגם לפנייהם הובאה בשעתו אותה שאלה עצמה, ולעתים מתברר כי במהדורה הישנה לא הוצגה השאלה בצורה מדויקת (שהרי לפנייהם לא היתה אלא התשובה ללא השאלה). וכגון בסי' מח שהצבנו את השאלה כפי שנשאלה מהגה"ח בעל היבגדי נחמיה.

השתדלנו ביותר בעשיית "אזנים לתורה", וכך הוכנו מפתח עניינים מפורט, מפתח לשי"ס ופוסקים, וקיצורן של התשובות. כל אלה מעשה ידיהם של הרב ר' משה זעירא שליט"א ועמו חבר תלמידי חכמים שעמלו אתו בצוותא חדא.

ליכותם יזקפו גם תיקוני שיבושים רבים שנפלו בציון המראי-מקומות שבמהדורה הראשונה. ציונים אחרים תוקנו וגם נוספו ע"י הרה"ח ר' יוסף יצחק איידלמן שי' מחבר מכון "אהלי שם – ליובאוויטש".